

Protest en Populisme:

Een onderzoek naar de verhouding tussen protestgolven en de populistische ideologie

Naam: Bas Verhoef

Studentnummer: 4017277

Faculteit Geesteswetenschappen

Begeleider: J.E.C. Dijkman

9261 woorden

Inhoudsopgave

Samenvatting.....	blz. 3
Hoofdstuk 1: Inleiding	blz. 4 t/m 7
Hoofdstuk 2: Theoretisch kader	blz. 8 t/m 14
2.1 – De redenen tot protest	blz. 8 t/m 9
2.2 – Protestcycli en het ‘moment van waanzin’	blz. 9 t/m 11
2.3 – Het begrip ‘Social Movement’	blz. 11 t/m 12
2.4 – Populisme en protest	blz. 12 t/m 14
Hoofdstuk 3: Kwantitatief onderzoek naar de protestcyclus van 1995-2005	blz. 15 t/m 21
3.1 – Verantwoording van de onderzoeksmethode	blz. 15 t/m 17
3.2 – Het populisme: Een nieuw fenomeen?	blz. 17 t/m 18
3.3 – De opkomst van het populisme in de kranten	blz. 18 t/m 19
3.4 – Protest in de kranten: een telling	blz. 20 t/m 25
Hoofdstuk 4: Kwalitatief onderzoek naar de protestcyclus van 1995-2005	blz. 26 t/m 31
4.1 – De werkwijze van de kwalitatieve analyse	blz. 26 t/m 27
4.2 – De verspreiding van het protest en de ‘Social Movements’	blz. 27
4.3 – Krantenartikelen over diffusie en ‘Social Movements’	blz. 28 t/m 29
4.4 – Nieuwe betekeniskaders en ideologieën	blz. 29 t/m 30
4.5 – Uitbreiding van het <i>Repertoire of Contention</i>	blz. 30 t/m 31
Hoofdstuk 5: Conclusie	blz. 32 t/m 33
Literatuurlijst en appendix	blz. 34 t/m 42

Samenvatting

In dit paper zal de verhouding tussen de opkomst van het populisme aan het einde van de jaren '90 en protestgolven worden verklaard. Via de *Cycle of Protest*-theorie, opgesteld door Sidney Tarrow, is een kwantitatieve en kwalitatieve bronnenanalyse verricht in het krantenarchief van de Telegraaf en de Volkskrant, in de periode tussen 1995 en 2005. Deze archieven zijn geraadpleegd via de website LexisNexis Academic. Aan de hand van vijf kernthema's, die volgens Tarrow als voorwaarde dienen voor een protestgolf, zal worden nagegaan of er in Nederland tussen 1995 en 2005 ook een *Cycle of Protest* heeft plaatsgevonden. Tevens zal er worden onderzocht of de opkomst van het populisme ook in de kranten te zien valt. Via de informatie die uit het kwantitatief onderzoek naar boven komt, zullen drie grafieken en twee diagrammen worden opgesteld die een eventuele protestcyclus kunnen laten zien. In het kwalitatieve onderzoeksdeel zullen acht geselecteerde krantenartikelen de aanwezigheid van de vijf kernthema's verder illustreren. Dit paper hoopt meer inzicht te bieden op de popularisering van de populistische stroming en zijn verhouding met protest en onrustgevoelens.

Hoofdstuk 1: Inleiding

In de afgelopen jaren hebben we in de politiek een beweging naar rechts kunnen waarnemen. Veel partijen hebben hun standpunten verhard. Voornamelijk over de migratie, het vreemdelingenbeleid en de verstandhouding met de Europese Unie, om maar een paar onderwerpen te noemen, is er veel veranderd. Deze verharding valt mogelijk te verklaren uit de toenemende mate van onvrede onder de Nederlandse bevolking. ‘Nederland is ziek geworden’¹, stelde Geert Wilders in een video die hij na het verliezen van zijn rechtszaak over de ‘minder-minder-uitspraken op YouTube plaatste. Volgens Wilders is er in Nederland geen vrijheid van meningsuiting meer te vinden, is de islamisering van onze cultuur een groot probleem, en hebben de banden met de EU een slechte invloed op onze binnenlandse economie.² Je hoeft maar één keer op social media te kijken en er kan geconcludeerd worden dat een groot aantal Nederlanders er hetzelfde over denkt. Nederland lijkt inderdaad ziek, en de burgers schijnen boos te zijn. Het idee dat Nederland achteruit loopt is niet nieuw: in 2002 waren er volgens een andere charismatische politicus namelijk dezelfde soort problemen.

Het verkiezingsjaar 2002 is één van de meest bewogen uit onze politieke geschiedenis geweest. De winst die veel nieuwe politieke partijen boekten en het verlies dat werd geleden onder de al bestaande partijen was groter dan ooit tevoren.³ Uit een onderzoek van politicoloog Peter Mair kwam naar voren dat ‘De gecumuleerde electorale winst van alle winnende partijen 30,7% [bedroeg]. Daarmee behoorden de verkiezingen in 2002 [...] tot de meest veranderlijke verkiezingen van alle 390 nationale verkiezingen in West-Europa sinds 1900.’⁴ Deze extreme verkiezingsuitslagen gingen gepaard met de opkomst van een nieuwe politieke stroming die snel successen boekte onder leiding van Pim Fortuyn.

Het populisme van Fortuyn was populair, zo populair zelfs dat zijn partij tijdens de verkiezingen van 2002 17% van de stemmen kreeg. Net zoals Wilders kaartte Fortuyn problemen aan die hij zag in het Nederlandse vreemdelingenbeleid, de vrijheid van meningsuiting en de vermeende islamisering van de Nederlandse cultuur. Zijn gewaagde

¹ B. Tooms & P. van den Dool, ‘Wilders: Nederland is een ziek land geworden’ (versie 9 december 2016), <https://www.nrc.nl/nieuws/2016/12/09/wilders-nederland-is-een-ziek-land-geworden-a1535887> (6 maart 2017).

² Ibidem.

³ J. Hippe, P. Lucardie & G. Voerman, ‘Campagne Tweede Kamerverkiezingen 2002’ (versie 28 juni 2012), <http://dnpp.ub.rug.nl/dnpp/verkiezingen/tk/campagnejb/2002> (6 maart 2017).

⁴ P. Mair, ‘De eigenaardigheden van de Nederlanders. De verkiezingen van 2002 in een vergelijkend perspectief’, *Beleid en Maatschappij* 29 (2003) 2, 160.

uitspraken, die vaak opzettelijk choquerend van aard waren, vonden veel bijval onder de Nederlandse bevolking, maar hadden ook een keerzijde. Fortuyn werd op 6 mei 2002 vermoord door een linkse activist. De verkiezingen die ruim een week later op 15 mei werden gehouden stonden volledig in het teken van de dood van Fortuyn. Er ontstond onrust en er braken veel relletjes uit.⁵ De week die opliep naar de verkiezingen leek een moment van complete waanzin te zijn, en de daadwerkelijke verkiezingsuitslagen waren nog waanzinniger.

De Belgisch-Amerikaanse politicoloog Aristide Zolberg kwam in 1972 met zijn theorie van *the Moment of Madness*.⁶ Hiermee probeerde hij uit te leggen hoe ‘Social Movements’ een kritiek punt kunnen bereiken en daarmee een situatie creëren waarin alles mogelijk is. De uiterste vorm van deze situatie uit zich vaak in een revolutie, maar ook meer bescheiden vormen zoals massale protesten en stakingen zijn hierbij denkbaar. Hoewel Zolberg zijn theorie goed uitlegde bleef wel onduidelijk hoe en wanneer deze ‘momenten van waanzin’ ontstaan.

Met deze insteek ging de Amerikaanse socioloog Sidney Tarrow verder op de theorie van Zolberg in. In zijn artikel: ‘Cycles of Collective Action: Between Moments of Madness and the Repertoire of Contention’ stelt Tarrow dat de mate van protest vooraf en tijdens een ‘moment van waanzin’ verandert. Tarrow ziet hierin een patroon: de momenten van waanzin kunnen worden gezien als een piek in een golf van protest.⁷ Hij noemt dit dan ook de *Cycle of Protest*. Het moment waarop alle voorafgaande protesten en ongenoegens culminereren in een politieke omwenteling is volgens hem ‘het moment van waanzin’. Tarrow gaat in zijn artikel verder in op de manier waarop deze protestgolven zich voltrekken. Hij hanteert hierbij vijf kernthema’s waaraan dergelijke protestgolven voldoen. Voor Tarrow is de protestgolf belangrijker dan het specifieke ‘moment van waanzin’: deze valt via kwalitatief en kwantitatief bronnenonderzoek goed aan te tonen.

Historici zijn het er over het algemeen over eens dat het populisme een ideologie van komen en gaan is. Henk te Velde stelt in zijn boek ‘Van regentenmentaliteit tot populisme’ dat er in Nederland geen sprake is van een populistische traditie.⁸ Te Velde meent dat er in Nederland drie ‘populistische golven’ zijn geweest. De eerste vond plaats in de periode 1780-1800, de tweede in 1870-1940 en de derde is nu sinds 1990 nog aan de gang. Deze golven van populistische politiek zijn volgens te Velde tekenend voor een groeiend verzet tegen de

⁵ J. Hippe, ‘Campagne Tweede Kamerverkiezingen 2002’.

⁶ A. Zolberg, ‘Moments of Madness’, *Politics and Society* 2 (1972) 2, 183.

⁷ S.Tarrow, ‘Cycles of Collective Action: Between Moments of Madness and the Repertoire of Contention’, *Social Science History* 17 (1993) 2, 283-284.

⁸ H. te Velde, *Van Regentenmentaliteit tot populisme: Politieke tradities in Nederland* (Amsterdam 2010) 245.

gevestigde orde. In 1780 was dit de regentenorde, aan het begin van de vorige eeuw was het de liberale elite, en vanaf 1990 ontstond er een afkeer tegen de grote politieke partijen die al sinds het einde van de Tweede Oorlog het parlement domineerden.⁹ Maarten van Rossem is het hier ook mee eens. In zijn boek ‘Waarom is de burger boos?’ stelt van Rossem dat er sinds de jaren ’80 een technocratie heerste. De grote politieke partijen zoals de VVD en PvdA lagen, hoewel hun namen anders suggereren, qua beleid vrij dicht naast elkaar. Omdat een duidelijke oppositie aan beide kanten van het spectrum ontbrak kreeg het populisme de kans om deze rol te vervullen. Een anti-establishmentsblok werd zodoende gecreëerd.¹⁰

Populisme is een stroming die zichzelf vaak een strijdend en reactionair karakter toekent. De opkomst en verhoogde populariteit van populistische partijen zijn daarom ook vaak te danken aan negatieve externe invloeden. Ze zijn meestal prominenter aanwezig wanneer er een zeker gevoel van onvrede onder de bevolking heerst. Om die reden probeert dit paper dan ook het verband tussen populisme en protest verder uit te diepen. De volgende hoofdvraag kan worden geformuleerd: Is de opkomst van het populisme in Nederland in de periode van 1995 tot 2005 gepaard gegaan met een *Cycle of Protest*? De tijdsperiode van 1995-2005 is bij deze vraag bewust gekozen. 1994 markeerde de start van de twee Paarse kabinetten van Kok, die tot aan de verkiezingen van 2002 stand hielden. Na het ‘omslagjaar’ van 2002 is het populisme in Nederland verder genormaliseerd en een ‘mainstay’ in de politieke verdeling geworden.

In het eerstvolgende hoofdstuk zal het theoretisch kader aan bod komen en zal onder andere de *Cycle of Protest*-theorie van Tarrow verder uitgediept worden. Tevens zal er aandacht worden besteed aan het concept ‘Social movement’ en zal er getracht worden om dit te koppelen aan het populisme. In hoofdstukken drie en vier zullen de onderzoeksresultaten van respectievelijk een kwantitatieve en een kwalitatieve bronnenanalyse behandeld worden. In hoofdstuk 3 is via de telling van vermelding van termen zoals ‘protest’ en ‘demonstratie’ in krantenberichten uit de periode 1995-2005 nagegaan of er inderdaad een zekere mate van conflict aanwezig was, en of deze naarmate de tijd verstreek veranderde. Tevens is de aanwezigheid van populistische krantenberichten op eenzelfde manier geteld, om aan te kunnen tonen of de opkomst van het populisme ook aan de kranten te zien is. In hoofdstuk vier zijn vervolgens acht geselecteerde krantenartikelen kwalitatief geanalyseerd om antwoord te geven op de overige vier kernthema’s van Tarrow’s protestgolftheorie. Na de behandeling van het onderzoeksmateriaal zullen tot slot de vragen die in het theoretisch kader naar voren kwamen

⁹ M. van Rossem, *Waarom is de burger boos?* (Amsterdam 2010) 6-8.

¹⁰ Ibidem.

beantwoord worden. Rijmt de gevonden informatie in het onderzoek met de these van Tarrow en zijn de vijf kernthema's erin terug te vinden?

Hoewel ik bij de beantwoording van deze vraag niet alle kernthema's van Tarrows theorie af kan gaan, kan dit paper een waardevolle toevoeging zijn op de bestudering van het populisme. Het niet volledig gebruik maken van de vijf kernthema's betekent alleen wel dat de uiteindelijke beantwoording van de hoofdvraag enige nuance behoeft. Populisme is vaak van een politicologisch oogpunt onderzocht, maar de sociologische zijde van het fenomeen is tot nu vrij onderbelicht geweest. Hopelijk dient dit paper dan ook als een opstap voor toekomstige onderzoeken naar Nederlands populisme die verder op de materie ingaan.

Hoofdstuk 2: het theoretisch kader

2.1 – De redenen tot protest

Waarom voert men protest? Binnen de sociologische wetenschappen is deze vraag al op veel verschillende manieren geprobeerd te beantwoorden. De aanzet tot protest komt meestal voort uit een gevoel van onrecht. Het aangedane onrecht kan van alles zijn. Wel is belangrijk dat de emotie die hieruit voortkomt wordt gedeeld met een grote groep mensen.¹¹ Één individu maakt immers nog geen protest.

Vanwege het feit dat een het gevoel van onrecht onder een groot aantal personen aanwezig moet zijn, betekent dit vaak dat de oorsprong hiervan is te vinden in een institutie of overkoepelend orgaan.¹² Grote multinationals, organisaties maar zeker ook overheden zorgen vaak voor het ontstaan van het onrechtsgevoel. Er kan hierbij gedacht worden aan een hoge werkloosheid, te hoge belastingen of een gevoel van algemene onveiligheid. Het onrechtsgevoel kan vele vormen hebben, maar kan pas tot protest leiden als de emotie genoeg draagvlak genereert onder een grote bevolkingsgroep.¹³ Sociologen Bert Klandermans en Jacquelin van Stekelenburg zijn daarnaast ook van mening dat er sprake moet zijn van een zekere bereidheid en werkbaarheid.¹⁴ Niet alle gevoelens van onrecht, breed gedragen of niet, leiden immers tot een protestbeweging. Voor toekomstige activisten moet het idee bestaan dat actievoeren zin heeft. Is het überhaupt mogelijk om de regering aan te vechten? Kan een protest leiden tot een verandering van het uitgevoerde beleid? Pas wanneer dit soort vragen positief beantwoord kunnen worden, is een groep potentiële activisten bereid om te protesteren.

Naast het onrecht, de emoties die hieruit voortkomen en de bereidheid tot protesteren, is de sociale identiteit van een protestbeweging ook belangrijk.¹⁵ Wanneer een protest voortkomt uit gelijkwaardige emoties, is het voor individuen makkelijker om een band met elkaar te vormen. Er ontstaat een zeker groepsbesef en een besef van gelijkwaardigheid. ‘Social Movements’ kunnen op deze manier worden gevormd. Denk bijvoorbeeld aan vakbonden, milieu- of mensenrechtenorganisaties. De deelnemers van deze bewegingen hebben een gemeenschappelijk doel; dit zorgt voor het ontstaan en de instandhouding van protesten en de

¹¹ J. van Stekelenburg & B. Klandermans, ‘The social psychology of protest’, *Current Sociology* 61 (2013), 887-888.

¹² van Stekelenburg & Klandermans, ‘The social psychology of protest’, 887-888.

¹³ Idem, 889.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Idem, 890.

bewegingen die er uit voortvloeien. Kort samengevat ontstaan protesten dus vooral uit een aangedaan onrecht, de emoties die hieruit voortkomen, een idee van werkbaarheid en/of bereidheid en een gemeenschappelijke identiteit. Hoe kunnen wij populisme hieraan koppelen?

2.2 – Protestcycli en het ‘moment van waanzin’

Zoals al eerder in de inleiding naar voren kwam, was Aristide Zolberg één van de eerste sociologen die uitgebreid onderzoek verrichtte naar het protestfenomeen. Zijn paper ‘Moment of Madness’(1972) wordt nog steeds gezien als een significante bijdrage binnen het sociologisch wetenschappelijk debat. Voor de uitleg van zijn theorie gebruikt Zolberg het revolutiejaar 1848 in Frankrijk als voorbeeld. Hij komt tot de conclusie dat deze ‘momenten van waanzin’ vooral ontstaan door het verlangen van één of meerdere bevolkingsgroep(en) om veranderingen aan te brengen in de maatschappij.¹⁶ In het voorbeeld van 1848 stelt Zolberg dat vooral de artistieke avant-garde, ofwel de elite van de maatschappij, de meeste invloed op politieke veranderingen had. Terwijl het volk in de straten aan het protesteren was, was deze avant-garde gemeenschap bezig met het verspreiden van nieuwe ideeën die, naarmate de tijd verstreek, opgenomen werden in het politieke stelsel.¹⁷ Deze ideeën waren niet altijd realistisch. Zolberg is zelfs van mening dat ze vaak utopisch en dus onbereikbaar van aard waren.¹⁸ Hoewel Zolberg zijn theorie goed uitlegt, blijft wel onduidelijk hoe en wanneer deze ‘momenten van waanzin’ ontstaan. Zijn ze totaal willekeurig of valt er een patroon in te vinden?

Sidney Tarrow gaat in zijn artikel verder in op de manier waarop protestgolven manifesteren en hoe ‘momenten van waanzin’ hierin passen. Hij gebruikt hierbij de *Repertoire of Contention*-theorie van socioloog Charles Tilly. Het *repertoire* zijn alle middelen die een protestbeweging tot zijn beschikking heeft om het politieke systeem aan te kunnen vechten. Deze middelen worden tijdens een protestgolf verder uitgewerkt en zonodig aangepast. Tarrow geeft als voorbeeld hierbij de fabrieksstakingen van het begin van de vorige eeuw. Stakingen waren destijds bijzonder maar zijn tegenwoordig gemeengoed bij veel protestbewegingen. Tarrow stelt dat er bij protestgolven sprake moet zijn van:

¹⁶ Zolberg, ‘Moments of Madness’, 184.

¹⁷ Idem, 205.

¹⁸ Idem, 206

1. Een periode van een verhoogd maatschappelijk conflict
2. Geografische en sectorale diffusie (de protestbeweging bestaat uit zowel hoog- als laagopgeleiden, binnen- of buitenlanders, etc.)
3. Verschillende ‘Social Movements’ (deze term zal later in dit hoofdstuk verder behandeld worden)
4. Vernieuwing van betekeniskaders en ideologieën
5. Uitbreiding van het *Repertoire of Contention*¹⁹

Via deze vijf kernthema's deed Tarrow vervolgens zelf onderzoek naar een *Cycle of Protest*. Hij onderzocht de Italiaanse protestbeweging van de jaren '70. Zijn conclusie was dat er inderdaad een cyclus van protest aanwezig was en dat het piekjaar gezien kon worden als een ‘moment van waanzin.’²⁰ Hij stelde echter wel dat dit ene moment niet zo zwart-wit was als Zolberg het deed voorkomen. ‘Momenten van waanzin’ zijn meetbaar, bijvoorbeeld via krantenartikelen en andere egodocumenten, maar hebben een langduriger effect dan de naam doet vermoeden. De waanzinmomenten zorgen namelijk vaak voor langdurige veranderingen die na verloop van tijd opgenomen (of juist tegengehouden) worden in het sociale raamwerk. Aan de andere kant zijn deze momenten niet spontaan: zij danken hun oorsprong ook gedeeltelijk aan de voortgaande veranderingen die zij zelf versterken.²¹ In dit opzicht maken ‘momenten van waanzin’ dan ook deel uit van de gehele *Cycle of Protest*. Tarrow's bronnenonderzoek naar de Italiaanse protesten in de jaren '70 bevestigden dit later.

In het onderzoek dat in dit paper wordt gedaan zullen alle kernthema's uit Tarrow's theorie gebruikt worden. Hierbij moet echter wel enige nuance worden aangebracht. Omdat de onderzochte periode nog relatief dichtbij ons ligt, kan niet met volle zekerheid gezegd worden of de kernthema's daadwerkelijk een protestgolf tot stand hebben gebracht. Of er een nieuwe betekeniskaders zijn ontstaan valt niet binnen tien jaar met zekerheid te zeggen. Dit paper veronderstelt dan ook dat dit niet het geval is. Ja, populisme is tegenwoordig ‘normaler’ geworden, maar er kan nog niet gemeten worden of er grootschalig een verschuiving van ideologieën heeft plaatsgevonden. Tevens kan de vraag of het *Repertoire of Contention* na 2005 uitgebreid is met nieuwe protestvormen moeilijk worden gemeten. Hiervoor zal er onderzoek

¹⁹ Tarrow, ‘Cycles of Collective Action’, 284-286.

²⁰ Idem, 302.

²¹ Ibidem.

moeten worden gedaan naar protesten in het heden, en dit zal in dit paper niet aan de orde komen. Desalniettemin kan het gebruik van Tarrow's *Cycle of Protest*-theorie ons nieuwe perspectieven bieden op het ontstaan van protesten in Nederland en de correlatie met de politiek en het populisme.

2.3 – Het begrip ‘Social Movement’

Het begrip ‘Social Movement’ komt zowel in de these van Zolberg als in die van Tarrow veelvuldig aan de orde. Om de rest van dit onderzoek helder te maken is het noodzakelijk om bij dit begrip stil te staan. De term ‘Social Movement’ is binnen de sociologische wetenschappen een moeilijk te definiëren begrip en heeft zodoende voor vele debatten gezorgd. Bijna iedere socioloog geeft voor term een andere definitie.²² Soms wordt de uitleg van het begrip zelfs compleet achterwege gelaten. Dit is bij Zolberg alsook bij Tarrow het probleem: zij geven beiden geen definitie voor de aangehaalde ‘Social Movements’.

Socioloog Mario Diani stelt in zijn artikel ‘The concept of social movement’ (1992) een nieuwe definitie op voor het begrip: ‘A social movement is a network of informal interactions between a plurality of individuals, groups and/or organizations, engaged in a political or cultural conflict, on the basis of a shared collective identity.’²³ Dit is een vrij brede uitleg, die hierdoor makkelijk toepasbaar is op verschillende voorbeelden. Het belangrijkste aan een ‘Social Movement’ is dus dat er een netwerk aanwezig is tussen de verschillende participanten. Dit kan worden verwezenlijkt door gebruik te maken van formele of informele groepen. Zo kan een ‘Social Movement’ ontstaan uit een persoonlijke verbinding van de aangesloten individuen, bijvoorbeeld in de vorm van een wijkvereniging. Ook kan er gebruik gemaakt worden van al bestaande instanties, zoals bijvoorbeeld een actiegroep of, in ons onderzoek, een politieke partij.

Socioloog Charles Tilly geeft in zijn boek, ‘Social Movements, 1768-2004’ drie elementen aan die volgens hem in een ‘Social Movement’ absoluut aanwezig moeten zijn. Zo moet er campagne of actie worden gevoerd, moet er een *Repertoire of Contention* aanwezig zijn, en moet er sprake zijn van WUNC: *Worthiness, Unity, Numbers* en *Commitments*.²⁴ De definitie van Tilly vertoont enige overlap met wat er eerder in dit hoofdstuk behandeld is. Het *Repertoire of Contention* komt zowel in Tarrow's theorie over protestcycli als ook hier voor.

²² M. Diani, ‘The concept of social movement’ *The Sociological Review* 40 (1992) 1, 1-2.

²³ Idem, 13.

²⁴ C. Tilly, *Social Movements, 1768-2004* (Boulder 2004).

Aangezien al eerder is uitgelegd wat dit *repertoire* inhoudt, kan dit achterwege worden gelaten. Het onderzoek naar protest dat eerder naar voren kwam in paragraaf 1 van Van Stekelenburg en Klandermans komt grotendeels overeen met de door Tilly benoemde WUNC-benodigdheden. Het onrechtsgevoel, de bereidbaarheid en de werkbaarheid vertonen gelijkenissen met *Worthiness*, *Unity* en *Commitments*.

Een ‘Social Movement’ mag dus zowel een formele als informele instantie zijn, moet als voornaamste taak hebben om mensen van verschillende achtergronden (maar met gelijke gedachtes!) met elkaar te verbinden, en moet actief campagne voeren om zijn ideeën te verspreiden. Tevens moet de beweging over deelnemers beschikken die bereid zijn om de taken zorgvuldig uit te voeren. Dit is de definitie die voor het begrip ‘Social Movement’ in dit paper gebruikt zal worden.

2.4 – Populisme en protest

Populisme is op zichzelf een moeilijke term om te definiëren. De populaire politieke ideologie heeft een veranderlijke houding en het leent veel van andere ideologieën, zowel links als rechts. Toch zijn er een aantal zaken die in het populisme centraal staan.

Aan het hoofd van iedere populistische beweging staat een charismatische leider. De charismatische leider kan worden gezien als het hart van de beweging: de ontstane partij zou immers niet hebben bestaan zonder zijn of haar aanwezigheid.²⁵ Het hebben van charisma is voor de populistische leider een pre, maar bij het concept van de charismatische leider gaat het er vooral om hoe de uitspraken en ideeën van deze persoon door zijn achterban geïnterpreteerd worden. Volgens socioloog Joop Ellemers ‘is [het] niet primair een persoonlijk attribuut, maar een kenmerk van de wijze waarop het gezag *door anderen* wordt aanvaard.’²⁶ Het belangrijkste is hier dus dat mensen kunnen *geloven* dat de charismaticus zijn leiderscapaciteiten bezit, in plaats van ze daadwerkelijk te hebben.²⁷ Vaak is het hierbij wel zo dat de charismatische leider over de benodigde competenties beschikt, maar bij de populistische beweging is dit minder van belang.

²⁵ J. Ellemers, ‘Het fenomeen Fortuyn’, in: G. Voerman (red.), *Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 2002* (Groningen 2004), 255-256.

²⁶ Ellemers, ‘Het fenomeen Fortuyn’, 256.

²⁷ Ibidem.

Voor het ontstaan van de populistische beweging is het ook belangrijk dat er zich een bepaald conflict voordoet in de maatschappij. Dit conflict bestaat voor populisten meestal uit een tweestrijd tussen ‘het volk’ en de ‘elite’ of ‘gevestigde orde’. In het populisme staat ‘het volk’ centraal. Met de term ‘het volk’ wordt vaak de autochtone bevolking van het land genoemd²⁸. Deze zou zich volgens het populisme afzetten tegen ongelijkheden en veranderingen. In de gedaante van Pim Fortuyn en zijn LPF zien we dat de tweestrijd zich vooral voordeed tussen de gevestigde politieke partijen en de nieuwe variant die hij met zich meebracht. Ook zien we een sterke verdeling tussen de autochtoon en de allochtoon. Twee bevolkingsgroepen werden effectief tegenover elkaar gezet en er werd hierbij duidelijk een kant gekozen. Het populisme van Fortuyn laat zien dat er sterk op de emotie van de kiezer wordt gespeeld. Volgens Henk te Velde heeft ‘Een democratisch of populistisch beroep op ‘het volk’ [...] een grote mobiliserende werking doordat het van alles door elkaar kan betekenen’.²⁹

Politicooloog Cas Mudde stelt dat het populisme tegenstellingen bezit. Zo beschikt de stroming zowel over een zekere vorm van elitisme als pluralisme.³⁰ In zijn essay ‘The Populist Zeitgeist’ stelt Mudde dat het elitisme wordt vertegenwoordigd door de eerdergenoemde (charismatische) leider. De leider maakt de partij en heeft zonder hem/haar geen bestaansrecht (vgl. Fortuyn en LPF). Anderzijds strijdt het populisme zelf tegen het al bestaande elitisme in de maatschappij. In het geval van de LPF was het de doelstelling van de partij om de gevestigde politieke orde omver te gooien. Het doel van het populisme is om het politieke elitaire gezag over te dragen naar ‘het volk’³¹. Het populisme verzet zich tevens tegen het pluralisme, dat wil zeggen de veelzijdige/multiculturele maatschappij. Aan de andere kant stelt de stroming daarvoor een nieuwe vorm van een pluralisme in de plaats, namelijk een individueel gecentreerde maatschappij. Cas Mudde omschrijft het populisme als volgt:

‘[A]n ideology that considers society to be ultimately separated into two homogeneous and antagonistic groups, ‘the pure people’ versus ‘the corrupt elite’, and which argues that politics should be an expression of the *volonté générale* (general will) of the people’.³²

Vanwege het reactionaire gehalte van de populistische ideologie past het goed in het onderzoek naar protestcycli. Het populisme kan aanzetten tot mobilisatie, zet zich af tegen gevestigde

²⁸ C. Mudde, ‘The Populist Zeitgeist’, *Government and Opposition* 39 (2004), 562.

²⁹ H. te Velde, *Van Regentenmentaliteit tot populisme*, 246.

³⁰ Mudde, ‘The Populist Zeitgeist’, 542.

³¹ Ibidem.

³² Idem, 543.

normen en waarden en stelt vast dat er een tweestrijd in de maatschappij gaande is. Dit zijn elementen die tevens gekoppeld kunnen worden aan het begrip 'Social Movement'. Het feit dat populisme als ideologie zo los te definiëren valt, betekent dat het veel ideeën van andere stromingen kan lenen. Het populisme kan op deze manier aansluiten op breed gedragen gevoelens van onrecht en dit gebruiken. Het onderzoek naar een *Cycle of Protest* binnen het kader van de opkomst van het nieuwe populisme in Nederland is daarmee dan ook gerechtvaardigd.

Zoals eerder gezegd zal dit onderzoek dan ook proberen om de opkomst van het populisme (dat zoals wij nu weten ontstaat door ontevredenheid in de maatschappij) te linken aan de *Cycle of Protest*-theorie van Sidney Tarrow. Allereerst zal er worden afgevraagd of er inderdaad een protestcyclus heeft plaatsgevonden. Dit zal gebeuren aan de hand van een kwantitatief (hoofdstuk drie) en kwalitatief (hoofdstuk vier) onderzoek. De vijf kerntema's zullen één voor één worden beantwoord aan de hand van de gevonden onderzoeksresultaten. Tegelijkertijd zal er onderzoek worden gedaan naar de oorsprong van het populisme tussen 1995-2005 (via het bronnenonderzoek alsmede secundaire literatuur), en zal er getracht worden om deze binnen het raamwerk van de protestcyclus te plaatsen.

Hoofdstuk 3: Kwantitatief onderzoek naar de protestcyclus van 1995-2005

3.1 – Verantwoording van de onderzoeksmethode

In dit hoofdstuk zal het kwantitatieve krantenonderzoek behandeld worden. Aan de hand van de *Cycle of Protest*-theorie van Sidney Tarrow, die in het voorgaande hoofdstuk uitgelegd is, is er onderzocht of er in Nederland tijdens de periode van 1995 tot aan 2005 een protestcyclus aanwezig was. Hoofdstuk drie zal zich voornamelijk focussen op de beantwoording van kernthema's één en drie (twee gedeeltelijk) van de theorie. In hoofdstuk vier zal de rest aan bod komen.

Voor de onderzoeksmethode is gebruik gemaakt van het digitale krantenarchief van LexisNexis. Dit online webarchief bevat artikelen van bijna alle kranten uit Nederland vanaf 1980, en is daarmee uitermate geschikt voor het gebruik bij een kwantitatief onderzoek. De LexisNexis Academic-database is onderdeel van Reed-Elsevier en wordt wereldwijd ondersteund door onderwijsinstanties. LexisNexis bezit krantenarchieven van 175 landen en werkt samen met zowel bedrijven als non-profitorganisaties. De kranten die voor dit onderzoek zijn geraadpleegd zijn vanaf 1980 compleet aanwezig in het archief.³³

Zijn krantenarchieven geschikt voor gebruik bij een historisch bronnenonderzoek? Door de uitbreiding en verbeterde toegankelijkheid van veel van kranten is het belangrijk om deze vraag te stellen. Hoogleraar Journalistiek Marcel Broersma (Universiteit Groningen) is van mening dat online krantenarchieven zeker een meerwaarde hebben. Het probleem bij historisch onderzoek ligt echter bij de toegepaste methode. Het huidige systeem is 'slecht geëquipeerd voor de huidige overdaad aan materiaal', maar deze 'constatering [doet] niets af aan de nieuwe en ongekende mogelijkheden voor historisch onderzoek die ontstaan.'³⁴ Zo is het niet verstandig om alles wat in de kranten staat als directe reflectie van de maatschappij te beschouwen. Dit leidt volgens Broersma tot eentonige en verkeerde aannames.³⁵ Ook kan het gebruik van trefwoorden moeilijkheden opleveren. Is het gekozen woord te breed of juist te klein? Aan beide kanten valt zowel te winnen als te verliezen.³⁶

³³ LexisNexis, 'We support better decision making' (versie 2017), <https://www.lexisnexis.nl/LexisNexis/overlexisnexis?gclid=COat37aB9dICFcIV0wodF4MLlw> (26 maart 2017).

³⁴ M. Broersma, 'Nooit meer bladeren? Digitale krantenarchieven als bron' *Tijdschrift voor mediageschiedenis* 14 (2002) 2, 51.

³⁵ Broersma, 'Nooit meer bladeren?', 44.

³⁶ Ibidem.

Broersma ziet echter ook voordelen bij het gebruik van krantenarchieven. Hij is van mening dat onderzoekers die een concreet thema gebruiken de beste resultaten behalen. Om deze stelling te onderbouwen haalt Broersma een citaat van professor David Deacon (Communicatie en Media) aan: ‘Put simply, key word searching is best suited for identifying tangible ‘things’ (i.e. people, places, events and policies) rather than ‘themes’ (i.e. more abstract, subtler and multifaceted concepts).’³⁷ Om deze reden is voor dit onderzoek dan ook gekozen om simpele trefwoorden te gebruiken. Deze trefwoorden zijn duidelijk en geven een gebeurtenis weer. Er wordt gezocht naar populisme, protesten en demonstraties, dit zijn vatbare termen die binnen de rangschikking van Deacon passen (de ‘events’ en ‘policies’). Behalve hiermee rekening te houden, wordt er ook vastgehouden aan de werkwijze die Tarrow voor zijn onderzoek gebruikte. Ook hij doorzocht de kranten met eenvoudige zoekfuncties. Het gebruiken van dezelfde methode als Tarrow verschaft dit onderzoek met een vangnet om verkeerde aannames te voorkomen. We kunnen via de kranten wellicht niet een compleet beeld van de maatschappij schetsen, het geeft ons echter wel een gezichtspunt van waaruit we kunnen werken.

Er is gekozen om van zowel De Telegraaf als De Volkskrant artikelen te tellen waarin bepaalde termen die samenhangen met een protestgolf voorkomen. De keuze voor deze twee kranten is gemaakt om enige nuance in het onderzoek aan te brengen en om een eenzijdige blik te vermijden. De Telegraaf stelt zich op als een ‘gezinskrant’ die via simpele schrijfstijl en korte(re) artikelen bereikbaarder is voor een grotere groep mensen. Het dagblad wordt er vaak van beticht een ‘rechtse’ toon te hebben en heeft de afgelopen jaren enige controverse gewekt over de integriteit van zijn inhoud.³⁸ De krant had in 2001 een oplage van 807.635 verkochte exemplaren en was daarmee in de onderzochte periode het grootste dagblad van Nederland.³⁹ De Volkskrant daarentegen vindt zijn oorsprong in de Rooms-katholieke traditie en heeft een meer ‘links’ karakter. Samen met Trouw en het NRC Handelsblad bevindt De Volkskrant zich in het rijtje van Nederlandse ‘kwaliteitskranten’⁴⁰. De oplage van het dagblad bedroeg in 2001 333.983 exemplaren en was daarmee na De Telegraaf de tweede grootste krant van Nederland.⁴¹ Wellicht dat er in het onderzoek een verschil te ontdekken valt tussen de frequentie van

³⁷ Broersma, ‘Nooit meer bladeren?’, 45.

³⁸ ZEMBLA, ‘De chocoladeletters van De Telegraaf’ (versie 16 september 2011), http://www.npo.nl/zembla/16-09-2011/VARA_101266830 (6 maart 2017).

³⁹ Adformatie, ‘Oplagedaling dagbladen in 2001’ (versie 13 mei 2002), <http://www.adformatie.nl/nieuws/bericht/oplagedaling-dagbladen-in-2001> (6 maart 2017).

⁴⁰ P. Bakker en O. Scholten, *Communicatiekaart van Nederland: overzicht van media en communicatie* (Alphen aan den Rijn 2011) 19.

⁴¹ Adformatie, ‘Oplagedaling dagbladen in 2001’.

berichten in enerzijds de ‘sensatiekrant’ De Telegraaf en anderzijds de ‘kwaliteitskrant’ De Volkskrant. Vooral omdat het onderwerp van het onderzoek zich richt op rechts-populisme zal het interessant zijn om te ontdekken of kranten met een verschillende politieke achtergrond hier anders mee omgaan. Voordat we hier mee beginnen, zal echter eerst de geschiedenis van het populisme vanaf de late jaren ’80 hieronder geschetst worden, om zo wat meer achtergrondinformatie voor het onderzoek te verschaffen.

3.2 - Het populisme: Een nieuw fenomeen?

Het populisme in Nederland kwam aan het einde van de jaren ‘80 in een stroomversnelling terecht. Op landelijk niveau boekte de ideologie successen met de Centrum Democraten, de Centrumpartij en zijn opvolger de CP’86. Het ultra-rechtse karakter van de stroming kwam bij deze partijen vaak tot uiting door middel van openlijk verzet tegen de politieke clique in Den Haag. Na de opheffing van de CP’86 in 1998 leek de opmars van extreemrechts en het aanverwante populisme een halt te zijn toe geroepen, maar al snel bleek dit niet waar te zijn.

In Utrecht werd in 1997 onder leiding van Henk Westbroek en Broos Schnetz de nieuwe partij Leefbaar Utrecht (hierna: LU) opgericht. De reactionaire partij had tot doel om regionale conflicten op te lossen en om van de stad Utrecht een veiligere plek te maken. De LU behaalde in de gemeenteraadsverkiezingen van 1998 veertien zetels, waarmee de partij gelijk de grootste in de Utrechtse gemeenteraad werd. De oprichting en het snelle succes van LU leidde in heel Nederland tot een schokgolf, en in vele andere steden werden ook Leefbaarpartijen opgericht. In 1999 werd in navolging van de vele regionale Leefbaren een landelijke partij opgericht.⁴² Leefbaar Nederland zou in de aankomende landelijke verkiezingen van 2002 meedingen in de zetelstrijd van de Tweede Kamer. Voor het lijsttrekkerschap werd een charismatisch icoon gezocht. Oprichters Jan Nagel en Henk Westbroek vonden in Pim Fortuyn de perfecte vervuller voor deze rol. De partij bleek succesvol, maar moest na een omstreden interview van Fortuyn met De Volkskrant vervroegd afscheid nemen van zijn voorzitter.⁴³

Pim Fortuyn richtte in navolging van zijn ontslag bij Leefbaar Nederland in 2000 zijn eigen partij op.⁴⁴ De Lijst Pim Fortuyn (hierna: LPF) bleek tijdens de verkiezingen sterker te

⁴² H.A. Wansink, ‘Tussen populisme en rechts-radicalisme’ *Justitiële verkenningen* 5 (2007) 2, 69.

⁴³ De Volkskrant, ‘Pim Fortuyn op herhaling: ‘De islam is een achterlijke cultuur’ (versie 5 mei 2012), <http://www.volkskrant.nl/binnenland/pim-fortuyn-op-herhaling-de-islam-is-een-achterlijke-cultuur~a611698/> (6 maart 2017).

⁴⁴ Wansink, ‘Tussen populisme en rechts-radicalisme’, 71.

zijn dan Leefbaar, en had met 26 zetels de grootste winst van alle nieuwe partijen behaald.⁴⁵ Aan de snelle opmars van de LPF kwam in 2002 echter abrupt een einde, toen lijsttrekker Fortuyn op 6 mei vermoord werd. Het populistische gedachtegoed bleef ondanks de dood van Fortuyn echter hangen. De dood van regisseur en artiest Theo van Gogh (1957-2004) zorgde later voor een verharding binnen de islamintolerantie. Het populisme vond in de islamofobie en de weerzin tegen het ‘falende’ vreemdelingenbeleid weer een publiek. Met de oprichting van de Partij voor de Vrijheid door Geert Wilders werd in 2005 een doorstart gemaakt met de extreemrechtse ideeën van Fortuyn.⁴⁶ Ondertussen is dit populisme niet meer weg te denken uit ons politieke klimaat.

3.3 – De opkomst van het populisme in de kranten

Is de trend van de opkomst van het populisme ook te zien in de Nederlandse kranten? Om dit te kunnen beantwoorden is onderzoek gedaan in het krantenarchief van LexisNexis. Voor het onderzoek is gezocht naar artikelen waarin woorden met de stam ‘populis-’ voorkomen. Op deze manier zijn woorden zoals ‘populist’, ‘populisme’ en ‘populistisch’ allemaal meegenomen. Er is hierbij geen selectie gemaakt naar het onderwerp van de getelde artikelen. Het doel van dit onderzoek is vooral om aan te tonen of het woordgebruik in deze categorie is toegenomen. Een toename in het gebruik van populistische termen zou namelijk kunnen betekenen dat de woorden naarmate de tijd verstrijkt normaliseren: ze worden misschien onderdeel van het dagelijkse woordgebruik. Als we populisme in het kader van de theorie van Tarrow als een ‘Social Movement’ beschouwen, dan kunnen deze onderzoeksresultaten suggereren dat de stroming in deze periode populairder werd. Het is echter geen volledige indicator dat deze aanname volledig klopt. De onderzoek naar ‘populis’ is voornamelijk verricht om de opkomst van het populisme, zoals weergegeven in de vorige paragraaf, verder te illustreren.

De grafiek op de volgende pagina laat de trend van 1995-2005 zien. Er vallen duidelijk twee pieken te ontdekken. Zowel in het jaar 2000 als 2002 is het aantal artikelen met populistische woorden het grootst. Deze twee piekjaren kunnen simpel verklaard worden. In 2000 hadden de Oostenrijkse verkiezingen een grote impact op de Europese politiek. De

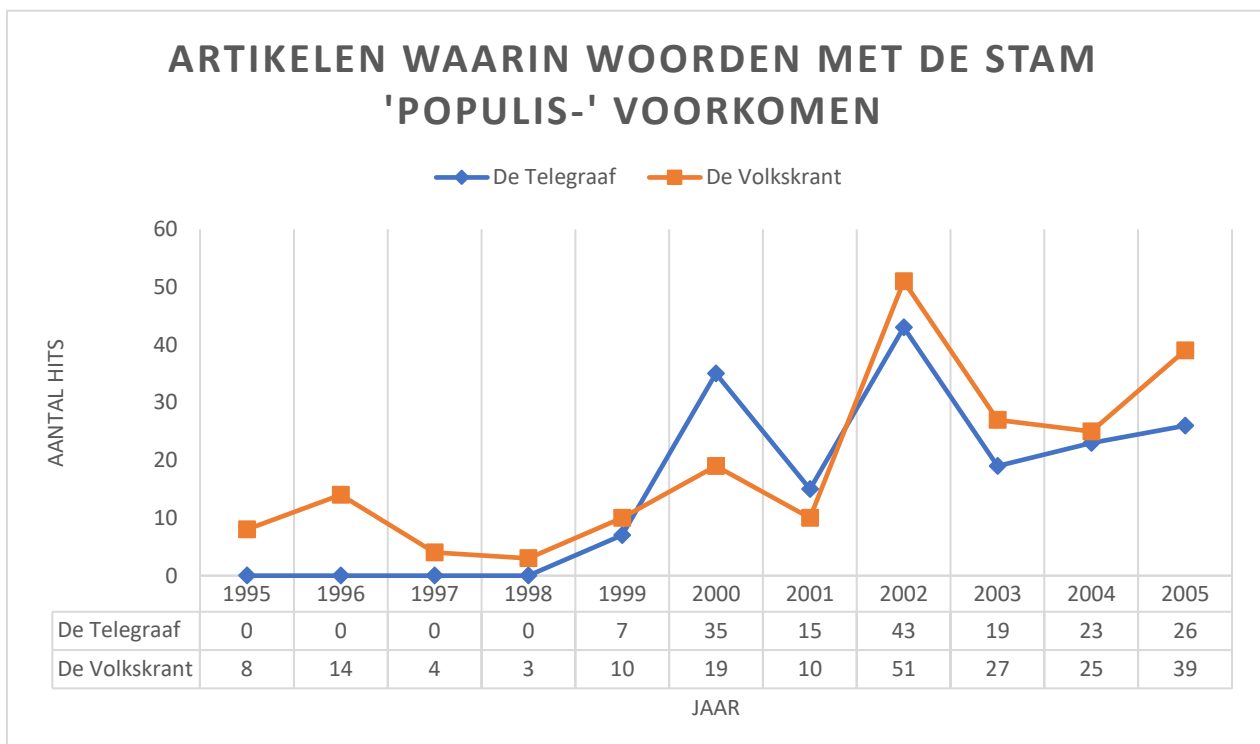
⁴⁵ Rijksuniversiteit Groningen, ‘Campagne Tweede Kamerverkiezingen 2002’ (versie 28 juni 2012), <http://dnpp.ub.rug.nl/dnpp/verkiezingen/tk/campagnejb/2002> (6 maart 2017).

⁴⁶ Wansink, ‘Tussen populisme en rechts-radicalisme’ 72.

extreemrechtse partij van Jörg Haider behaalde in dat jaar namelijk een grote zege voor zijn partij de FPÖ, en mocht later meeregeren in de Oostenrijkse regeringscoalitie. Tijdens het bronnenonderzoek zijn hierover vele Nederlandse artikelen gevonden. Deze krantenstukken berichten voornamelijk over de situatie in Duitsland, maar ook worden er meerdere malen vergelijkingen met Nederland getrokken. In 2002 deden de Nederlandse Tweede Kamerverkiezingen met de LPF als grote overwinnaar ook veel stof opwaaien. De tweede piek is daar vooral aan te danken.

Een tweede observatie kan ook nog gemaakt worden. Het aantal artikelen met populistische woorden ná de twee piek jaren is groter dan die ervoor. Hier kan uit geconcludeerd worden dat de toename van populistische woorden in het vocabulaire van de Nederlandse kranten deels te danken is aan de opkomst van populistische partijen in diezelfde periode. Woorden zoals extreemrechts en ultrarechts worden minder vaak gebruikt als voorheen of verbonden aan de nieuwe populistische retoriek. De grafiek loopt dus grotendeels samen met de geschetste situatie van paragraaf drie. De opkomst van meer populistische partijen in Nederland (en daarbuiten) ging samen met een toename van krantenartikelen met een populistisch thema.

Grafiek 1.

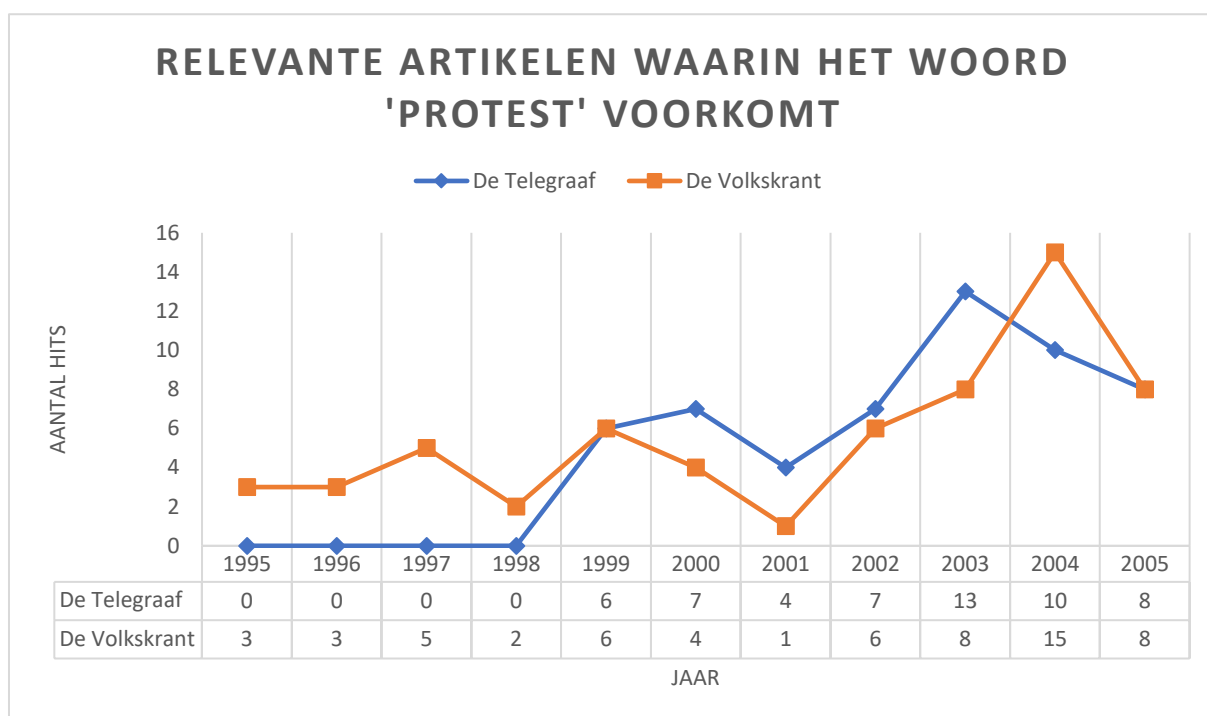
(Bron: LexisNexis Academic)

3.4 - Protest in de kranten: een telling

Nu zal er worden gekeken naar woorden met een invalshoek op het gebied van protestvoering. Voor dit deel van het onderzoek is er gezocht naar twee verschillende woorden. Allereerst is er een selectieve telling gemaakt van artikelen waarin het woord ‘protest’ voorkomt. Om de algemeenheid van het woord tegen te gaan, zijn alle artikelen buiten de landelijke en politieke sfeer weggelaten. Het woord ‘protest’ staat op deze manier dan ook vaak in verband met stakingen, demonstraties, bezettingen (van openbare gebouwen en wegen), petitie en stille tochten. De reden tot protest zijn uiteenlopend, maar hebben meestal te maken met een afkeer van het kabinetsbeleid, slechte CAO- en arbeidsomstandigheden en (uniek voor deze periode) de hoge mate van zinloos geweld in de samenleving.

In hetzelfde kader als het onderzoek van Tarrow, is er gezocht met zoektermen die niet alleen relevant zijn maar ook vaak genoeg voorkomen. Voor een onderzoek naar protesten (en dan voornamelijk in politieke zin, vanwege het populisme) is het vanzelfsprekend om allereerst na te gaan of er überhaupt wel protesten hebben plaatsgevonden. Het is immers denkbaar dat er, ondanks de opkomst van het populisme, weinig collectief verzet of actie gevoerd werd. Grafiek 2 kan hier inzicht op bieden. Er is een stijging van het woord ‘protest’ waar te nemen, evenals een paar verschillende piekjaren. Er is tussen de twee kranten niet veel verschil op te merken, behalve het feit dat de Telegraaf pas vanaf 1999 een relevant artikel heeft. Het toenemend gebruik van de term ‘protest’ suggereert dat er sprake kan zijn van onvrede. Protest wordt namelijk niet zomaar gevoerd, dit weten wij door onderzoeken van Van Stekelenburg et al., besproken in het vorige hoofdstuk. Er moet onder andere sprake zijn van breed gedragen ongenoegen.

Grafiek 2.

(Bron: LexisNexis Academic)

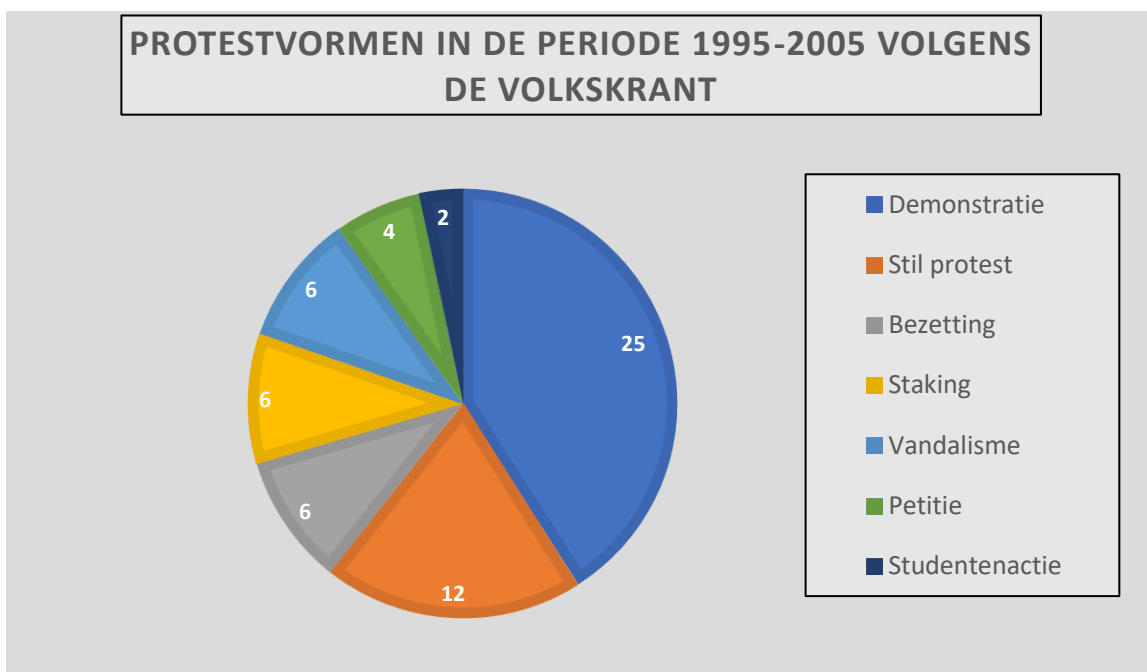
De jaren 1999-2000 zorgen voor de eerste (en laagste) piekjaren. Bij zowel de Telegraaf als de Volkskrant is hier de eerste snelle toename van het woord protest te vinden. Een tweede duo van piekjaren is te vinden aan het einde van de onderzoeksperiode, namelijk in 2004-2005. Voor de eerste twee pieken zijn verschillende redenen, maar de belangrijkste ligt waarschijnlijk in de toename van stille tochten. In september 1997 werd Leeuwarder Meindert Tjoelker gedood in een nachtelijke vechtpartij. In de maanden en jaren die hierop volgden nam de aandacht voor zinloos geweld geleidelijk aan toe. Er zijn aan het einde van de jaren '90 veel stille tochten en andere (landelijke) protestacties gehouden om meer *awareness* voor deze geweldsvorm te creëren. Het doel was hierbij ook om de politiek te bereiken. Inhoudelijke informatie uit deze krantenstukken zal uiteraard in het volgende hoofdstuk uitgebreid behandeld worden.

In 2003 en 2004 zijn nog twee andere piekjaren te vinden. Nu zijn de rollen omgedraaid: de Telegraaf heeft een verhoging in 2003 en de Volkskrant in 2004. Een belangrijke factor voor deze toename is voornamelijk het binnenlands kabinetsbeleid, maar ook de aanhoudende oorlog en conflicten in Irak in deze periode zorgen voor een verhoging van onrust. Verder zorgde de moord op Theo van Gogh in 2004 voor een toegenomen angst voor terrorisme. De nasleep

hiervan is ook te vinden in de grafiek: de artikelen waarin het woord ‘protest’ voorkomt nemen toe.

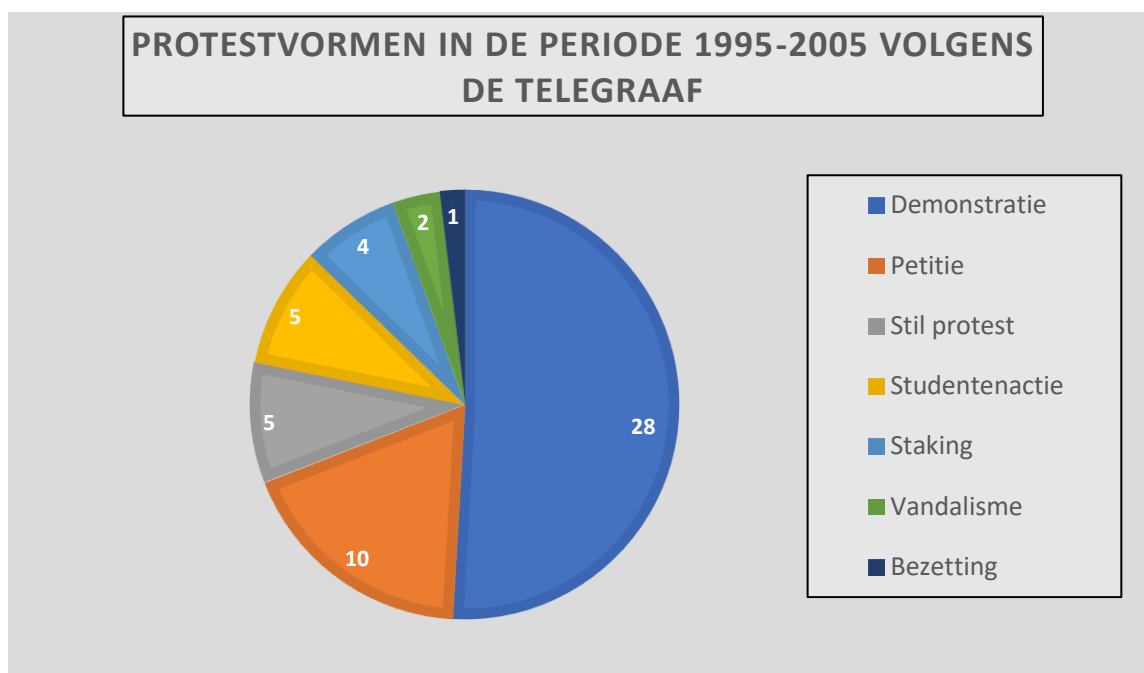
Om de inhoud van de gevonden krantenartikelen verder te kunnen illustreren, zijn er twee diagrammen opgesteld. Diagram 1 geeft de protestvormen zoals deze in de artikelen van de Volkskrant beschreven worden weer, en diagram 2 doet hetzelfde met de artikelen van de Telegraaf. Er is hier onderscheid gemaakt tussen zeven verschillende protestacties, namelijk: demonstraties, stille protesten, bezettingen (van publieke gebouwen, maar ook wegen, straten etc.), stakingen, vandalisme, petitie en studentenacties. Deze zeven protestvormen zijn gekozen op basis van hun aanwezigheid in de artikelen. Bij het maken van de diagrammen zijn alle artikelen van de gehele onderzochte periode gebruikt, er valt dus geen verschil per jaar uit op te merken. De twee diagrammen laten ons zien dat de algemene term ‘demonstratie’ het vaakst opduikt. Op de tweede plaats staan stille protesten en petitie. Opmerkelijk hier is dat de petitie in de Volkskrant veel minder vaak opduiken.

Diagram 1

(Bron: LexisNexis Academic)

Diagram 2.

(Bron: LexisNexis Academic)

Hoewel het aantal artikelen waarin de term protest voorkomt toenemen in de onderzochte periode, kan er niet duidelijk één oorzaak worden aangegeven. De soorten protest zijn divers, en ook de beweegredenen verschillen vaak. Toch hoeft dit niet problematisch te zijn voor Tarrow's these. Tarrow stelt namelijk dat een verhoging van algehele onrust, op verschillende fronten, al illustrerend kan zijn voor toenemende onvrede. Een protestcyclus omvat nooit maar één soort maatschappelijk probleem⁴⁷, en dat laat de grafiek ook zien.

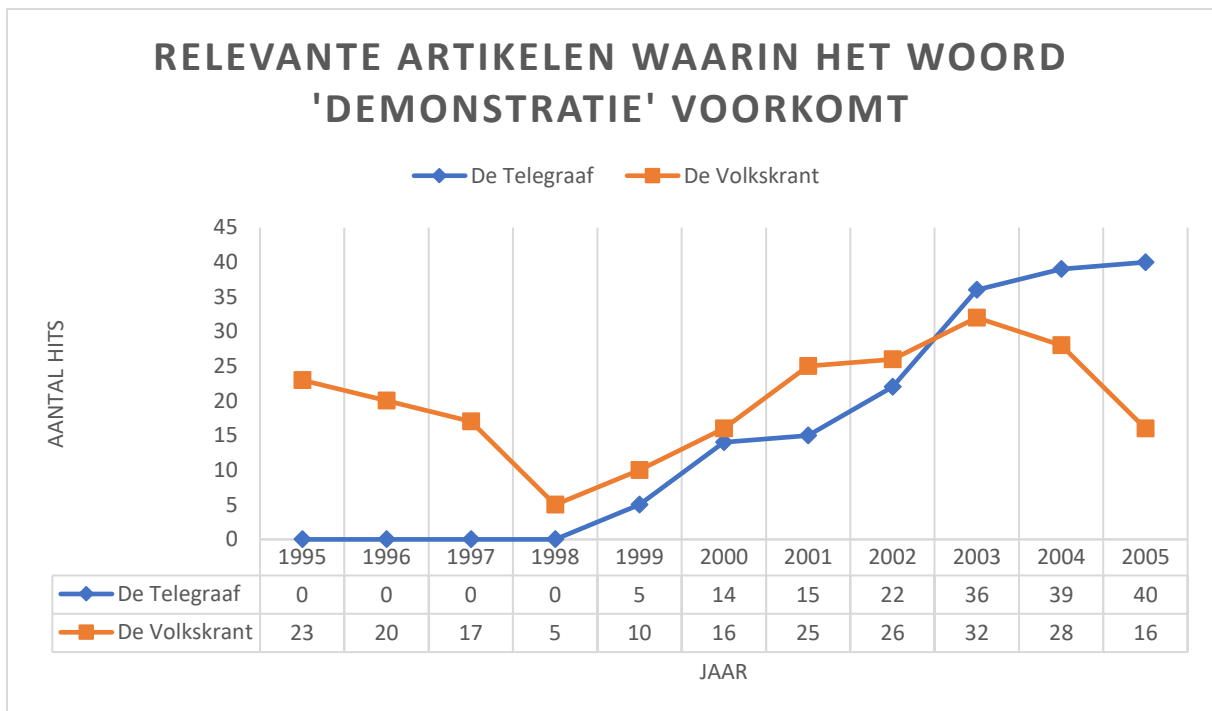
Vanwege het grote aantal protestartikelen waarin een demonstratie vermeld werd, is er nog een tweede krantenonderzoek verricht naar het woord 'demonstratie'. Het woord demonstratie kan ook wel gezien worden als alternatief voor protest, maar omvat minder verschillende variaties. De Van Dale omschrijft een demonstratie als een 'betoging'. Een betoging is volgens het woordenboek een 'optocht om bepaalde gevoelens kenbaar te maken'.⁴⁸ Demonstratie is een toegespitsterd woord. De term wordt alleen gebruikt wanneer er een feitelijke demonstratie plaatsvindt. Dit kan vreedzaam of agressief verlopen, maar vrijwel altijd

⁴⁷ Tarrow, 'Cycles of Collective', *Social Science History* 17 (1993) 2, 285.

⁴⁸ Van Dale, 'Betekenis van betoging' (versie 2017), <http://www.vandale.nl/opzoeken?pattern=betoging&lang=nn> (3 april 2017).

in fysieke vorm. Protesten kunnen daarentegen op internet, via berichten of in stilte gevoerd worden.

Grafiek 3

Wat opvallend is aan grafiek 3 is dat er maar één echte stijging en daling te zien valt. De resultaten van de Volkskrant hebben een zekere golfbeweging, maar de artikelen van de Telegraaf stijgen alleen maar. Dit is opmerkelijk: de onderzoeksresultaten vallen daarmee buiten het patroon van die voor het woord protest. De toename van vermeldingen van demonstraties in krantenberichten suggereren dat er een duidelijk gevoel van onvrede in de bevolking aanwezig moet zijn geweest: anders wordt er immers niet gedemonstreerd. De aanhoudende stijging (en het verschil tussen de periode 1995-2000 en 2000-2005) stellen voor dat de *Cycle of Protest* nog niet afgelopen is.

In het volgende hoofdstuk zal een kwalitatieve analyse worden gedaan met acht geselecteerde stukken van beide kranten. Het kwantitatieve onderdeel kan ons echter al een antwoord verschaffen op kernthema één van Tarrows *Cycle of Protest*-theorie. Het gezichtspunt dat de kranten ons geven suggereren dat er binnen de onderzoeksperiode een verhoogd maatschappelijk conflict aanwezig was. Dit conflict manifesteert zich in verschillende vormen, maar heeft toch een duidelijke stijgende lijn met hier en daar een piek. Ook hebben we kunnen waarnemen dat veel protestacties een verschillende achtergrond hebben. Zo zijn er onder andere stakingen, studentenacties en vormen van vandalisme zichtbaar. Deze protestvormen

veronderstellen dat er verschillende bevolkingsgroepen hebben bijgedragen aan de conflictsverhoging. Zo kunnen alleen werknemers staken en alleen studenten een 'studentenactie' uitvoeren. Het kwantitatief krantenonderzoek laat dan ook zien dat zowel de Volkskrant als de Telegraaf een beeld schetst van een rusteloze samenleving. Er is veel over protesten geschreven, en als wij het gezichtspunt van de kranten moeten geloven, ging dit geleidelijk aan samen met de opkomst van het populisme. Een zogenaamd 'moment van waanzin' valt echter nog moeilijk af te lezen.

Hoofdstuk 4: Kwalitatief onderzoek naar de protestcyclus van 1995-2005

4.1 – De werkwijze voor de kwalitatieve analyse

In het voorgaande hoofdstuk is de kwantitatieve fase van het onderzoek behandeld, en in dit hoofdstuk zullen de onderzochte artikelen op een meer kwalitatieve wijze geanalyseerd worden. Uit het onderzoek hebben we tot nu toe drie kernthema's van Tarrows theorie kunnen distilleren. Zo valt er volgens de kranten een verhoogd maatschappelijk conflict aan te tonen met de grafieken die een toenemende hoeveelheid protest laten zien, hebben we (via onder andere de diagrammen) ontdekt dat zowel studenten als werknemers, vandalen, politici en gewone burgers actie gevoerd hebben, en weten we dat er 'Social Movements' actief waren: vakbonden (zoals bijvoorbeeld het FNV), actiegroepen (zoals Greenpeace) en zelfs politieke partijen (het populisme van onder andere het LPF kwam in opkomst). Hiermee zijn thema's één tot en met drie van Tarrows these behandeld. Er kunnen vraagtekens geplaatst worden bij de vraag of krantenberichten ons een correcte weerspiegeling van de samenleving verschaffen, maar één ding is zeker: het was onrustig in Nederland, onrustig genoeg voor de kranten om hierover te schrijven.

Hiermee komen we aan bij het kwalitatieve deel van het onderzoek. Om de bevindingen van hoofdstuk drie te kunnen ondersteunen, zullen er allereerst voorbeelden van krantenartikelen gegeven worden die kernthema's twee (geografische en/of sectorale diffusie) en drie (aanwezigheid van 'Social Movements') van de protestcyclus bevestigen. Hierna zal er aandacht worden besteed aan de laatste twee kernthema's: is er in de periode van 1995-2005 sprake geweest van een uitbreiding van sociale betekeniskaders en ideologieën (4) en heeft de *Repertoire of Contention* zich verder kunnen uitbreiden (5)? Aan de hand van acht geselecteerde krantenartikelen uit zowel de Telegraaf als de Volkskrant zal getracht worden om hierin enig inzicht te krijgen. Deze acht krantenartikelen zijn gevonden tijdens het onderzoek naar het woord 'protest' in hoofdstuk drie. Uit dit onderzoek kwamen in totaal 116 krantenstukken naar boven. De artikelen zijn geselecteerd om aan te sluiten op de kernthema's van Tarrows protestcycli, het is geen zekerheid dat ze de complete verandering op het sociale en politieke spectrum goed weergeven. Vooral omdat de onderzochte periode nog zo dichtbij het onze ligt, is het ook moeilijk om aan te tonen of er na de protestcyclus inderdaad grootschalige veranderingen hebben plaatsgevonden. In dit hoofdstuk zullen daarom ook geen kwantitatieve aannames gedaan worden. De gebruikte krantenartikelen geven enkel indicaties van de aard van de veranderingen. Dit betekent natuurlijk niet dat de bevindingen uit dit

hoofdstuk volledig over het hoofd gezien kunnen worden. Integendeel, het nodigt toekomstige onderzoeken naar dit onderwerp juist uit om dieper op te materie in te gaan.

4.2 – De verspreiding van het protest en de ‘Social Movements’

Één van de belangrijkste onderdelen van een protestcyclus is dat er een gevoel van ongenoegen onder de bevolking heerst en dat dit gevoel breed gedragen wordt. De reden waarom mensen protesteren is al behandeld in hoofdstuk twee, maar kort gezegd moet er sprake zijn van een gevoel van onrecht, een bereidheid om te willen protesteren, en een kans van slagen wanneer er actie gevoerd zal worden. Deze drie onderdelen komen bijna altijd in een zekere mate terug tijdens een protestgolf, en het zijn volgens Charles Tilly ook de belangrijkste voorwaarden voor het ontstaan van een ‘Social Movement’.⁴⁹ Deze sociale bewegingen kunnen zeer verschillend zijn, maar ze hebben vaak een gelijksoortige functie. Een ‘Social Movement’ fungeert vooral als platform voor mensen met overeenkomstige ideeën om met elkaar in contact te komen. Hierbij worden vaak sociale grenzen doorbroken. Een milieuorganisatie zoals Greenpeace kan bijvoorbeeld zowel aantrekkelijk voor hoog- als laagopgeleiden zijn, voor werknemers of werkgevers. Er is sprake van een verbinding van bevolkingsgroepen die normaliter niet snel met elkaar in contact komen.

Hier komen we aan bij kernthema twee van de protestcyclus, namelijk geografische en/of sectorale diffusie. Het protest moet zich verspreiden over een groter gebied of naar andere groepen in de samenleving. Om aan te tonen dat dit inderdaad het geval was, zullen vier artikelen die gevonden zijn tijdens het kwantitatief onderzoek naar ‘protest’ in hoofdstuk drie, hieronder uitgelicht worden. Deze stukken laten zien dat er in de periode van 1995-2005 duidelijk ‘Social Movements’ aanwezig waren en dat er verschillende bevolkingsgroepen waren die hun ongenoegen uitten. De gebruikte krantenartikelen in dit hoofdstuk zijn achterin dit paper in de appendix terug te lezen.

⁴⁹ Tilly, *Social Movements*.

4.3 – Krantenartikelen over diffusie en ‘Social Movements’

In een artikel uit de Volkskrant van 20 september 2000, genaamd ‘Elke actiegroep zijn blokkade, van de politie mag het; Wachten is op boze vissers in de sluisen’, komen verschillende belangrijke onderwerpen naar boven. Allereerst geeft de titel van het stuk al aan dat het over actiegroepen gaat. Een actiegroep betreft meestal een ‘Social Movement’ en gaat uit van belangen die verdedigd moeten worden. In de eerste alinea van het artikel staat het volgende:

‘Opgelet: vandaag blokkeert de Socialistische Partij rijksweg A 58. Met kruiwagens. Protest tegen het vervoer van nucleair afval. Gisteren was het ook opletten, met autorijschoolhouders in slagorde op de A 1, de A 6 en de A 73. Protest tegen de brandstofprijzen. Eergisteren stonden kunstenaars op de A 10 - tegen de dreigende Cultuurnota. Daarvoor versperden 'eigen rijders' en taxichauffeurs 's lands verkeersaders en dat doen ze, indien nodig, opnieuw.’

Er hebben zich dus al meerdere blokkades voorgedaan voor de verdediging van meerdere belangen. De verschillende bedrijfssectoren vallen duidelijk op te merken. Iets verder in het artikel wordt geschreven over blokkades van vrachtwagenchauffeurs die het, net zoals de autorijschoolhouders, niet eens zijn met de benzineprijzen. Er kan worden gesteld dat in dit artikel een vorm van sectorale diffusie wordt omschreven. Een gevoel van onrecht, dat misschien niet in alle gevallen dezelfde oorsprong heeft, wordt gedeeld door verschillende groepen (ofwel bedrijfstakken) die op dezelfde manier in protest komen. Hierbij wordt gebruik gemaakt van ‘Social Movements’: zo is er een politieke partij betrokken bij één van de demonstraties en hebben de andere protestgangers zich gebundeld in samenwerkingsverbanden.

Een andere ‘Social Movement’ die in de periode 1995-2005 veelvuldig actief was, was Greenpeace. Tijdens het kwantitatief onderzoek zijn er verschillende artikelen gevonden over de milieuorganisatie die op verschillende manieren demonstreerde tegen de vervuilende samenleving. In een artikel van de Telegraaf van 2 juli 2004, genaamd ‘Hoog protest’ staat het volgende:

‘Veertien actievoerders van Greenpeace hebben gistermorgen de woorden 'Stop CO2' geschilderd op een 180 meter hoge schoorsteen van de kolencentrale op de Maasvlakte. Greenpeace vreest dat de liberalisering van de energiemarkt per 1 juli jl. zal leiden tot hogere prijzen voor groene stroom.’

Ook hier wordt protest gevoerd vanwege een breed gedragen overtuiging. De actievoerders van Greenpeace zijn het niet eens met de veranderingen op de energiemarkt. De beweging strijdt voor de rechten van zijn leden en houdt het protest tegen de overheid in leven.

Een laatste voorbeeld van sectorale diffusie kan gevonden worden in twee artikelen die gaan over de publieke reactie op de moord van Theo van Gogh. In ‘Lawaaiprotest kort maar hevig’ van de Telegraaf van 3 november 2004 komt naar voren dat ‘een geëmotioneerde massa’ van ‘18 tot 20.000 rouwenden’ op de Dam in Amsterdam bijeen kwam om te protesteren voor het behoud van de vrijheid van meningsuiting. In een artikel van een week later, ook uit de Telegraaf, genaamd ‘Fietsend protest jonge moslims’ (10 november 2004) wordt beschreven hoe een groep moslimjongeren langs moskeeën fietst om bewustwording te stimuleren voor de nadelige gevolgen van moslimextremisme. Zij deden dit in navolging op de dood van Van Gogh. De twee artikelen laten duidelijk zien dat het protest tegen terreur breed gedragen werd en dat zowel moslims als niet-moslims dit sentiment deelden. Er kan worden aangenomen dat zich een diffusie van ideeën voltrok tussen deze twee bevolkingsgroepen. In welke mate deze diffusie tussen moslims en niet-moslims tegenwoordig nog aanwezig is, staat echter open tot discussie. Door de recente aanslagen zijn de spanningen weer aanzienlijk verhoogd.

4.4 – Nieuwe betekeniskaders en ideologieën

Het aantonen van nieuwe betekeniskaders en (politieke) ideologieën is veruit het lastigste onderdeel van het onderzoek naar de protestcyclus. Ten eerste is het zoals eerder aangegeven wellicht nog te vroeg om hierover conclusies te trekken, en ten tweede is het lastig om voor dit kernthema voorbeelden te vinden in de kranten. Wel weten we dat in de onderzochte periode het rechtse populisme zeer aantrekkelijk werd voor veel Nederlanders. Het verkiezingsjaar 2002 laat ons duidelijk zien dat er een verandering in het politieke klimaat plaatsvond. Natuurlijk zijn hierover ook krantenartikelen gevonden, maar aangezien deze ons niet meer vertellen dan wat we al weten, is het niet interessant om deze verder toe te lichten. De aanleidingen voor demonstraties tegen de regering waren uiteenlopend, maar gingen meestal over bezuinigingen op bepaalde vlakken, zoals de zorg en het onderwijs. Omdat dit hoofdstuk echter niet in zal gaan op het kwantitatieve onderzoek, zal er over de toename van deze demonstraties niet verder gesproken worden.

Er valt echter wel nog iets te zeggen over het ontstaan van nieuwe betekeniskaders. Zoals al eerder in hoofdstuk drie naar voren kwam, was het protest tegen ‘zinloos geweld’ in de late jaren ’90 op zijn hoogtepunt. De term ‘zinloos geweld’ werd in deze periode ook uitgevonden. We hebben in de diagrammen kunnen zien dat het aantal stille protesten, waaronder ook stille tochten vallen, redelijk hoog lag. De stille tocht was hét demonstratieplatform tegen zinloos geweld, en kwam dan ook regelmatig voor. Toch was niet iedereen enthousiast over deze nieuwe protestvorm. In een artikel uit de Volkskrant van 19 januari 1999, genaamd ‘Stille tocht?’ worden vraagtekens geplaatst bij dit nieuwe fenomeen. Zo was de destijds minister van Justitie Benk Korthals niet overtuigd, evenals hoogleraar rechtspsychologie H.F.M. Crombag.

De stille tocht is tegenwoordig nog steeds een herkenbaar fenomeen, hoewel het lang niet meer zo populair is als het eerst was. De term ‘zinloos geweld’ is echter wel gemeengoed binnen de Nederlandse taal geworden. Het lieveheersbeestje is een symbool geworden van de strijd tegen dit ‘zinloos geweld’. Als betekeniskader vindt de term nog steeds veel weerklank in onze huidige maatschappij, ondanks het scepticisme dat erover blijft bestaan. Er kan dus voorzichtig gesteld worden dat er een uitbreiding van betekeniskaders en ideologieën heeft plaatsgevonden in Nederland.

4.5 – Uitbreiding van het *Repertoire of Contention*

Ten slotte komen we aan bij het laatste kernthema van de protestcyclus. Kunnen de artikelen aantonen dat het *Repertoire of Contention* zich heeft uitgebreid? Allereerst moet ook hier weer gesteld worden dat een beantwoording op deze vraag problematisch kan zijn. Ook hier is het lastig om binnen deze korte periode een verandering aan te tonen. Of de gebruikte middelen tot protest uit 1995-2005 nog steeds gehanteerd worden is een moeilijke vraag om te beantwoorden. Toch hebben zich wel zichtbare veranderingen voorgedaan.

De groeiende populariteit van het internet en de mobiele telefoon zorgde ervoor dat er online steeds meer actie gevoerd werd. De digitalisering van de protestvoering was een feit, en valt deels te onderbouwen met gevonden artikelen uit het onderzoek. Op 10 december 2003 berichtte de Volkskrant over een sms-actie van thuiszorginstellingen. In het artikel ‘Verplegend personeel sms’t over protest’ komt naar voren dat zorgverleners door het hele land, onder leiding van de FNV (weer een voorbeeld van een actie waarbij een ‘Social Movement’ betrokken was) met elkaar in contact kwamen door middel van sms-berichten. Via deze weg probeerden zij op landelijk niveau een demonstratie op te zetten.

Een tweede voorbeeld van digitale protestvoering valt terug te vinden in een artikel van 6 oktober 2004. In ‘Hackers leggen websites overheid plat uit protest’ (van de Telegraaf) komt naar voren dat de zogenaamde ‘0x1fe Crew’ verschillende overheidswebsites uitschakelde als actie tegen ‘het kabinetsbeleid’. Er werd hierbij gesproken van een ‘gecoördineerde actie’. Het op deze manier lam leggen van websites, (ook wel DDoS-raids genoemd) komt tegenwoordig nog steeds vrij vaak voor, maar was voor de introductie van het internet nog onmogelijk. De popularisering van het Web in de jaren '90 en daarna heeft er voor kunnen zorgen dat dit soort protestacties vaker voorkomen. De krantenartikelen bevestigen dat dit minstens één keer tussen 1995-2005 heeft plaatsgevonden.

Naast de nieuwe digitale protestuitingen, zijn er in de periode tussen 1995 en 2005 ook andere protestvormen opgedoken. De eerder belichte snelwegblokkades zijn hiervan een voorbeeld,⁵⁰ maar ook de stille tochten tegen ‘zinloos geweld’ en de ‘lawaaiprotesten’ als reactie op de moord van Theo van Gogh vallen hieronder. Het waren allemaal protestvormen die uniek waren in deze periode. Nu is natuurlijk de vraag of het *Repertoire* zich heeft kunnen uitbreiden. Waren deze protestacties tijdelijk, of komen ze nog steeds voor? Voor de digitale demonstraties valt wel een punt te maken, maar voor de andere acties is moeilijker iets te zeggen. Stille tochten en blokkades komen af en toe zeker nog wel eens voor, maar ze worden niet meer op een grote schaal ingezet. Het is daarom ook lastig om te stellen dat ze gemeengoed zijn geworden. Hiervoor zou meer onderzoek verricht moeten worden.

⁵⁰ Zie bijvoorbeeld het artikel ‘Politie gaat harder optreden tegen blokkades’, opgenomen in de appendix.

Hoofdstuk 5: Conclusie

Is de opkomst van het populisme in Nederland in de periode van 1995 tot 2005 gepaard gegaan met een *Cycle of Protest*? Deze hoofdvraag stelde dit paper in de inleiding. Via zowel een kwantitatief als een kwalitatief onderzoek van krantenartikelen van de Volkskrant en de Telegraaf is gepoogd om hierop een antwoord te geven. De *Cycle of Protest*-theorie van Tarrow, die uit vijf kernthema's bestaat, is in hoofdstuk drie en vier langsgelopen. Zo is er nagegaan of er uit de krantenartikelen kon worden opgemaakt of er sprake was van een periode van verhoogd maatschappelijk conflict (1), geografische en sectorale diffusie (2), 'Social Movements' (3), nieuwe betekeniskaders en ideologieën (4) en een uitbreiding van het *Repertoire of Contention* (5).

In hoofdstuk 2 werd er gesteld dat het moeilijk zou zijn om deze hoofdvraag te kunnen beantwoorden. Omdat de onderzochte periode nog niet zo ver weg ligt, is het lastig om te kunnen concluderen of er inderdaad veranderingen hebben plaatsgevonden. Het paper veronderstelde dan ook dat dit niet het geval zou zijn, en gaf toe dat de resultaten van het onderzoek wellicht niet toereikend genoeg zouden zijn. Wel werd er gesteld dat de gevonden eindresultaten misschien zouden kunnen dienen als opstap voor toekomstige onderzoeken die, net zoals in dit paper, een sociologische benadering voor de opkomst van (de derde golf van) het populisme hanteren.

Nu het onderzoek achter de rug is, kan er gesteld worden dat de hypothese uit hoofdstuk twee wellicht toch iets te pessimistisch was. Natuurlijk verschaffen krantenartikelen ons niet een volledige weergave van de maatschappij, ze kunnen ons echter wel een hoop vertellen. Uit hoofdstuk drie kwam naar voren dat de getelde artikelen suggereerden dat er een verhoogd maatschappelijk conflict in Nederland aanwezig was tussen 1995 en 2005. In dezelfde periode nam ook het populistisch woordgebruik in de artikelen toe. In hoofdstuk vier kwam door het gebruik van geselecteerde artikelen naar boven dat er minstens één keer diffusie heeft opgetreden, dat er 'Social Movements' actief waren, en dat de betekeniskaders en het *Repertoire of Contention* enigszins veranderd zijn. Ondanks dat deze informatie volledig uit de kranten naar boven is gekomen, betekent dit niet dat het niet klopt. Zoals Broersma al eerder aangaf kunnen krantenberichten op veel verschillende manieren ingezet worden. Ze zijn misschien niet kenschetsend voor alle maatschappelijke veranderingen in een samenleving op een bepaald moment, maar het gezichtspunt dat zij bieden op gebeurtenissen zijn desalniettemin waardevol om te onderzoeken. Krantenberichten worden namelijk nooit zomaar geschreven, er ligt altijd een bepaalde oorzaak aan ten grondslag. Deze oorzaken kunnen meestal achterhaald

worden door gebruik te maken van al bestaande kennis. Zo was de aantoning van een verhoogd maatschappelijk conflict bijvoorbeeld niet volledig ondenkbaar. Er waren tussen 1995 en 2005 immers genoeg gebeurtenissen die deze conflictsverhoging konden uitlokken. De toename van zinloos geweld, de aanslagen van 11 september 2001, de oorlog in Irak, maar ook kleinere incidenten zoals belastingverhoging, loondaling en ontslagen droegen allemaal bij aan een groeiend idee van protest. Voor deze aanname zijn geen krantenberichten nodig, maar ze kunnen wel goed ter illustratie gebruikt worden.

Sidney Tarrow concludeerde in zijn eigen onderzoek naar protest in Italië tussen 1968 en 1972 dat er inderdaad sprake was van een golfbeweging. Hij zag in het jaar 1969 een ‘moment van waanzin’, in dit jaar kwamen de protestacties op zijn hoogtepunt. Tarrow maakte voor zijn onderzoek gebruik van Italiaanse krantenartikelen, en vulde dit aan met andere egodocumenten uit persoonlijke bezittingen. Dit paper heeft hier echter geen tijd voor gehad. Er is voor gekozen om het gebruik van persoonlijke egodocumenten (zoals dagboeken) achterwege te laten. Het antwoord op de hoofdvraag verschilt daarom ook misschien met de conclusie die Tarrow aan zijn eigen onderzoek gaf.

Is de opkomst van het populisme in Nederland in de periode van 1995 tot 2005 dan ook echt gepaard gegaan met een *Cycle of Protest*? De hypothese die hiervoor in hoofdstuk twee gesteld werd, was nee. Na het onderzoek kan echter gezegd worden dat dit *misschien* wel zo was. De grafieken en diagrammen die uit het onderzoek gedistilleerd zijn geven ons wellicht geen duidelijke golfbeweging, ze laten ons echter wel een verschuiving zien: protest- en demonstratieartikelen nemen in de onderzochte periode geleidelijk aan toe. Deze toename voltrok zich geleidelijk aan met de opkomst van het populisme van Fortuyn en later Wilders. Een duidelijke correlatie tussen deze twee gegevens is misschien niet te vinden, maar deze bevinding is wel opmerkelijk. Er heeft zich misschien geen *Cycle of Protest* in enge zin voorgedaan, maar er waren in de krantenartikelen wel elementen vindbaar die dit idee kunnen ondersteunen. Dit paper concludeert dan ook met een oproep naar verdere onderzoeken die dit onderwerp dieper kunnen behandelen. Wellicht kan er in de toekomst meer uitsluitsel op deze vraag worden gegeven. Hopelijk biedt dit paper hiervoor een goede opstap voor toekomstige onderzoekers.

Literatuurlijst

(Alle primaire literatuur is afkomstig uit de krantenarchieven van LexisNexis Academic. De gebruikte artikelen in hoofdstuk vier zijn opgenomen in de appendix hieronder)

Boeken:

- Bakker, Piet, Otto Scholten, *Communicatiekaart van Nederland: overzicht van media en communicatie* (Alphen aan den Rijn 2011).
- van Rossem, Maarten, *Waarom is de burger boos?* (Amsterdam 2010).
- Tilly, Charles, *Social Movements* (Boulder 2004).
- te Velde, Henk, *Van Regentenmentaliteit tot populisme: Politieke tradities in Nederland* (Amsterdam 2010).

Artikelen:

- Broersma, Marcel, 'Nooit meer bladeren? Digitale krantenarchieven als bron' *Tijdschrift voor mediageschiedenis* 14 (2002) 2, 29-55.
- Diani, Mario, 'The concept of social movement' *The Sociological Review* 40 (1992) 1-25.
- Ellemers, Jo, 'Het fenomeen Fortuyn', in: G. Voerman (red.), *Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 2002* (Groningen 2004), 252-266.
- Lucardie, Anthonie, J. Hippe & G. Voerman, 'Campagne Tweede Kamerverkiezingen 2002' (versie 28 juni 2012), <http://dnpp.ub.rug.nl/dnpp/verkiezingen/tk/campagnejb/2002> (6 maart 2017).
- Mair, Peter, 'De eigenaardigheden van de Nederlanders. De verkiezingen van 2002 in een vergelijkend perspectief', *Beleid en Maatschappij* 29 (2003) 2, 160-163.
- Mudde, Cas, 'The Populist Zeitgeist', *Government and Opposition* 39 (2004), 541-563.
- van Stekelenburg, Jacquelin, B. Klandermans, 'The social psychology of protest', *Current Sociology* 61 (2013), 1-13.
- Tarrow, Sidney, 'Cycles of Collective Action: Between Moments of Madness and the Repertoire of Contention', *Social Science History* 17 (1993) 2, 281-307.
- Tooms, Bas, P. van den Dool, 'Wilders: Nederland is een ziek land geworden' (versie 9 december 2016), <https://www.nrc.nl/nieuws/2016/12/09/wilders-nederland-is-een-ziek-land-geworden-a1535887> (6 maart 2017).

- Wansink, Hans, 'Tussen populisme en rechts-radicalisme' *Justitiële verkenningen* 5 (2007) 2, 68-74.
- Zolberg, Aristide, 'Moments of Madness', *Politics and Society* 2 (1972) 2, 183-207.

Appendix

de Volkskrant

September 20, 2000

Elke actiegroep z'n blokkade, van de politie mag het ; Wachten is op boze vissers in de sluizen

BYLINE: VAN ONZE VERSLAGGEVER TOINE HEIJMANS

SECTION: Binnenland; Pg. 3

LENGTH: 780 words

DATELINE: AMSTERDAM

Opgelet: vandaag blokkeert de Socialistische Partij rijksweg A 58. Met kruiwagens. **Protest** tegen het vervoer van nucleair afval. Gisteren was het ook opletten, met autorijschoolhouders in slagorde op de A 1, de A 6 en de A 73. **Protest** tegen de brandstofprijzen. Eergisteren stonden kunstenaars op de A 10 - tegen de dreigende Cultuurnota. Daarvoor versperden 'eigen rijders' en taxichauffeurs 's lands verkeersaders en dat doen ze, indien nodig, opnieuw.

Blokkades als hervonden actiemiddel. Als geoorloofd actiemiddel ook, want met alle versperringen van de afgelopen en komende weken dreigt voor de snelweg het imago van een vrijstaat. Heeft de overheid aan zichzelf te danken, zegt Harry Voss, leider van het milieu-alarmteam dat zich vanmiddag namens de SP op de A 58 zal begeven. 'Tegen blokkerende truckers wordt niet opgetreden. Sterker: ze krijgen van de politiek hun zin. Dus nu gaat iedereen de weg op. Ik verbaas me erover: waarom worden die mensen niet gewoon bekeurd?'

Stilhouden op de rijbaan van een hoofdweg is verboden. Met z'n allen stilstaan op de rijbaan is iets anders, zegt E. Kraszewski van het Korps Landelijke Politiediensten - zeg maar de snelwegpolitie. Natuurlijk zijn ze in overtreding, 'maar vertel zo'n truckchauffeur dat hij 180 gulden boete moet betalen en hij barst in lachen uit. En krijg zo'n truck maar eens aan de kant. Dus wat we doen, is overleggen. En oog houden voor de veiligheid.' Alleen als er gewonden vallen, of anderszins grote schade dreigt, wordt ingegrepen. **Files** of niet. Dat hebben de hoofdofficieren van justitie min of meer zo afgesproken, zegt een woordvoerder van het ministerie van Justitie. 'Overtreden van de Verkeerswet is niet het belangrijkste. Het gaat er meer om of de openbare orde wordt verstoord, en dat is geen justitiële beslissing.'

Snelwegen worden beheerd door het rijk, maar voor de handhaving van de orde zijn lokale autoriteiten verantwoordelijk. Burgemeester, officier van justitie en korpschef (de 'driehoek') moeten samen beslissen wat te doen. Zonder uitzondering werden blokkades de afgelopen tijd geduld. Onder het motto dat ze dan kort duren en beheersbaar blijven.

Zo konden de autorijschoolhouders gisteren op de A 1 hun gang gaan, nadat de burgemeester van Hilversum met hun verassingsactie had ingestemd. Wel is ze gevraagd het bij een rijstrook te houden, wat gebeurde. 'Dat vonden we al heel prettig', zegt D. Bakker van de politie Gooi en Vechtstreek.

De beslissing is in lijn met een vertrouwelijke blokkade-handleiding die het ministerie voor Binnenlandse Zaken opstelde, ter voorbereiding van de landelijke truckersactie van afgelopen vrijdag. Bij gebrek aan landelijke regels houden veel lokale bestuurders daaraan vast. Alleen ingrijpen bij ernstige schade aan mensen of goederen, is ook hier het devies.

Een enkel politiekorps heeft namen en kentekens genoteerd, om eventueel later toch een boete uit te kunnen schrijven. 'Maar daar is, voor zover ik weet, niks mee gedaan', zegt G. Herwig van de politie in Gorinchem. Waarom? 'Omdat de politie in de rest van het land ook niets deed. Bovendien heeft dit **protest** een maatschappelijke basis.'

Volgens een enquête van de ANWB is ruim 80 procent van de Nederlanders het eens met de grieven van de truckchauffeurs. Ze aanhouden zou averechts kunnen werken. 'Ook dat telt mee', zegt A. van het Erve van het Openbaar Ministerie. 'Niemand kan buiten de mening van de maatschappij.'

Vraag is hoe lang die maatschappij blokkades nog accepteert. B. Woudenberg van 3VO, organisatie voor verkeersveiligheid: 'Een versperring is bloedlink en ik moet nog zien wat er gebeurt bij een ernstig ongeluk.'

Het wachten is op de vissers, die wellicht volgende week toeslaan op belangrijke vaarwegen en in sluizen. 'We hebben niet veel keus', zegt G. Hiemstra van de Nederlandse Vissersbond. 'Een blokkade geeft aandacht, met een stille tocht op de Noordzee bereiken we niet veel.' Ook de anti-jachtlobby denkt aan een blokkade, van de A 12 ergens op de Veluwe. Maar eerst nog zal de SP vanmiddag protesteren op de A 58, in een poging het transport van kernafval naar Borssele te stoppen. Met kruiwagens.

Dat wordt nog een hele toer, zegt actieleider Harry Voss, 'want een kruiwagen is iets anders dan een vrachtwagen', maar het zal hem benieuwen of de politie ingrijpt. 'De truckers is niets in de weg gelegd. Ik neem aan dat de politie consequent blijft.'

Truckers in gesprek met de politie bij een blokkade van de Van Brienenoordbrug. FOTO MARTIJN BEEKMAN

Demonstraties ; Transportberoepen ; Brandstoffen ; Economie ; Energievoorziening ; Beroepsgroepen ; Politiek en Staat ; Binnenlandse Politieke Onrust

LOAD-DATE: May 8, 2003

de Telegraaf

July 2, 2004

Hoog **protest**

SECTION: Pg. 33

LENGTH: 179 words

Van onze Rotterdamse redactie

ROTTERDAM, vrijdag

Veertien actievoerders van **Greenpeace** hebben gistermorgen de woorden 'Stop CO2' geschilderd op een 180 meter hoge schoorsteen van de kolencentrale op de Maasvlakte. **Greenpeace** vreest dat de liberalisering van de energiemarkt per 1 juli jl. zal leiden tot hogere prijzen voor groene stroom.

Uit onderzoek van TNS NIPO blijkt volgens **Greenpeace** dat als de prijs voor groene stroom stijgt, bijna de helft (45 procent) van de groenestroomgebruikers terugkeert naar 'vuile' stroom.

De kooldioxide (CO2) die vrijkomt bij de opwekking van vuile stroom in kolencentrales, veroorzaakt de gevaarlijke klimaatverandering, aldus **Greenpeace**.

De prijsverhoging van groene stroom is volgens EnergieNed, de brancheorganisatie van energiebedrijven, echter niet het gevolg van de liberalisering van de markt, maar van overheidsbeleid.

Aanvankelijk heeft de overheid het gebruik van groene stroom zeer krachtig gestimuleerd. De overheid schaft die subsidie geleidelijk af. Dat leidt tot een andere prijsvorming, aldus EnergieNed.

LOAD-DATE: July 2, 2004

De Telegraaf

November 3, 2004

LAWAAIPROTEST KORT MAAR HEVIG

SECTION: Pg. 1

LENGTH: 212 words

Van onze verslaggevers

AMSTERDAM, woensdag

Op de Dam herdachten 18 tot 20.000 rouwenden gisteravond kort, maar op zeer indrukwekkende wijze Theo van Gogh.

Met een minuten durend hels kabaal, aangevoerd door een trommelaar, betoonde de geemotiveerde massa haar respect. Daarna spraken burgemeester Job Cohen en minister Rita Verdonk het plein toe. Beiden werden met zowel boegeroep als applaus onthaald.

"Er is vandaag een Amsterdammer vermoord", zo zei de Amsterdamse eerste burger die regelmatig met Van Gogh in de clinch lag over het minderhedenbeleid. "Hij maakte veel ruzie, ook met mij. Maar dat mag in ons land! Theo van Gogh is de mond gesnoerd", aldus Cohen.

Zelfs de vaak onder vuur liggende Rita Verdonk kon op bijval rekenen, toen zij de menigte erop wees dat ons land op een gevaarlijke tweesprong staat. "Kiezen we voor vervreemding, polarisatie, angst en haat of is het: tot hier en niet verder."

Ook zij sprak regelmatig met Van Gogh, die haar regelmatig een hart onder de riem stak. Nederland moet zich niet in een hoek laten drukken, aldus de VVD'ster. Volgens de politie verliep de spontaan georganiseerde bijeenkomst voorbeeldig en was er van een dreigende sfeer geen sprake. "Er was geen wanklank, op de herrie na", aldus de woordvoerder.

LOAD-DATE: November 3, 2004

De Telegraaf

November 10, 2004

Fietsend **protest** jonge moslims

SECTION: Pg. 3

LENGTH: 247 words

Van onze verslaggevers

AMSTERDAM, woensdag

"Extremisme pikken we niet!" Dit was de boodschap die gisteren op een emotionele manier werd duidelijk gemaakt door een paar honderd, voornamelijk jeugdige, moslims in het Amsterdamse Oosterpark.

Enkele tientallen jongeren hadden voorafgaand aan de protestbijeenkomst tegen de moord op **Theo van Gogh** een fietstocht langs Amsterdamse moskeeën gemaakt. Overal werd betoogd tegen fundamentalistische ideeën die door sommige imams worden aangehangen.

Naast sprekers van de moslimgemeenschap voerde burgemeester Job Cohen in de muziektent van het park het woord. "In Amsterdam wordt vaak in 'wij' en 'zij' gedacht, maar sinds de moord op **Van Gogh** is dat totaal veranderd", zei hij. "Wij zijn degenen die dat niet pikken en zij zijn degenen die ons dat verschrikkelijke hebben aangedaan."

Wij moeten ervoor zorgen dat onze groep heel erg groot wordt en wij moeten degenen die tot de andere groep behoren, het leven spuugzuur maken."

Afspiegeling

Cohen begon zijn redevoering met de jongeren duidelijk te maken dat het huidige Amsterdamse stadsbestuur een goede afspiegeling is van de samenleving: "Mannen en vrouwen, twee homo's, een Surinaamse vrouw, een Marokkaan en een jood. Dat ben ikzelf. Eensgezind zijn we bezig een vuist te maken tegen degenen die stadgenoten tegen elkaar willen uitspelen."

De demonstratie werd gesierd door oranje affiches en flyers met de teksten 'Vermoord om het woord' en 'Extremisme pikken we niet'.

LOAD-DATE: November 10, 2004

De Volkskrant

January 19, 1999

Stille tocht?

BYLINE: HENK THOMAS

SECTION: VOORKANT; Pg. 13

LENGTH: 836 words

Minister Korthals van Justitie zei in Gorinchem tijdens de stille tocht tegen zinloos geweld dat het **protest**zinloos is. 'Zinloos geweld houdt nooit op, het zal er altijd zijn', zei hij. Heeft de minister gelijk?

Bart Wisbrun, initiatiefnemer en voorzitter van de Stichting tegen Zinloos Geweld: 'Natuurlijk heeft het zin om te betogen. Elke uiting tegen zinloos geweld is zinvol. Niemand wil dierbaren verliezen, niemand wil geconfronteerd worden met geweld. Of er na Leeuwarden, Tjoelker, en nu Gorinchem een escalatie is van dit soort protestuitingen weet ik niet. Dat moet u maar vragen aan mensen die ervoor hebben gestudeerd. Wij proberen de strijd tegen zinloos geweld levend te houden. Daar hebben we een symbool voor: het onzelveheersbeestje.'

'Minister Korthals heeft gelijk als hij zegt dat geweld altijd zal blijven bestaan. Maar we moeten het niet accepteren. We moeten terug naar de kern, naar de basis: zorg dat mensen zichzelf respecteren en dus ook anderen.'

H.F.M. Crombag, hoogleraar sociaal-wetenschappelijke bestudering van het recht, Rijksuniversiteit Limburg: 'Ik zie niet in wat zo'n stille tocht moet uithalen. Wat moet zo'n tocht teweeg brengen, tegen wie is hij gericht? De betrokkenen, de familieleden kunnen er troost uit putten dat zoveel mensen bij elkaar komen. De mensen worden opgeroepen, ze komen en gaan gesticht naar huis. De familie houdt er niks van over. Het blijft vestzak-broekzak.'

'Er is een escalatie in die collectieve rouwuitingen. Ik krijg het gevoel dat iedere volgende uiting de vorige moet overtreffen. Ik weet niet of dat de oplossing is. Mensen zien in het Nederlandse gedoogbeleid de oorzaak van het kwaad. Als de burger zero-tolerance wenst, dat de rechtsregels dus stipt worden nageleefd, dan loopt de maatschappij vast, krijg je een politiestaat. Dat je een oogje dichtknijpt, is evengoed een onderdeel van de rechtsstaat als het voorkomen dat mensen een loopje met de regels nemen. Gedogen aanwijzen als bron van alle kwaad is een misverstand.'

Saskia van cafe De Boemerang in Gorinchem: 'Ik denk dat de protesttocht alleen zin heeft voor de mensen die eraan deelnemen. Ze kunnen even hun emoties kwijt. Maar het geweld zal er niet door afnemen.'

J. Admiraal, woordvoerder gemeente Leeuwarden: 'Er is in Leeuwarden geen stille tocht door de samenleving georganiseerd. Wij hebben het initiatief genomen de klokken te luiden. Waarom het comitee, dat is gevormd na de dood van Tjoelker, niets heeft georganiseerd weet ik niet. Daarvoor moet u bij mevrouw Tanahatoe zijn.'

G. Tanahatoe van de Samenwerkende Bewonersorganisaties SBO: 'Vorige keer hebben wij het initiatief genomen voor een **protest** tegen zinloos geweld. Nu vonden wij dat wij naar Gorinchem moesten gaan. Geleerde heren vertellen op radio en tv dat **protest** tegen zinloos geweld niet helpt. Ik hou vol: als we niets doen dan laten we alles over ons heen komen, stemmen wij er in feite mee in. Wij gaan door.'

H. Obbink van het Netwerk Ambtenaren Openbare Veiligheid: 'Ik vrees dat u aan het verkeerde adres bent. Het netwerk houdt zich bezig met rampen- en criminaliteitsbestrijding. Ik denk dat protesten als in Gorinchem een bewustwordingsproces op gang brengen. Er gaat een signaal van uit. Ik weet niet of dat ook de harde kern bereikt, de mensen die de problemen veroorzaken.'

Irene Guns, directeur Overlegorgaan Caribische Nederlanders: 'Laat die mensen toch hun stille tocht houden. Die heeft een functie voor de deelnemers. Maar Korthals heeft wel gelijk: zinloos geweld zal er altijd zijn. Dat de burgemeester van Arnhem de etnische afkomst noemt van de daders van een schietpartij, zaterdagochtend, bij een discotheek in zijn stad, te weten Antillianen, heet tegenwoordig taboedoorbrekend. De burgemeester kan een goed voorbeeld nemen aan de ouders van een van de vermoorde meisjes. De ouders zeiden dat ze geen stigmatisering van Turken wensen.'

Burgemeester P. Scholten van Arnhem: 'Het noemen van de etnische afkomst is niet stigmatiserend. Ik heb het niet gehad over alle Antillianen. Het noemen moet bespreekbaar zijn en niet meer in de taboesfeer worden teruggedrongen.

'Ik heb naar aanleiding van de schietpartij ervoor gepleit dat beter moet worden nagedacht over verboden wapenbezit. Het is een moeilijk probleem, maar toch zijn er wegen te bedenken. De pakkans moet worden vergroot door camera's op te hangen in het openbaar gebied. In Londen is door die camera's het aantal geweldsmisdrijven met 30 procent gedaald. De stijging is omgezet in een daling. Ten tweede moet de pakkans groter worden door de politie meer mogelijkheden te geven te controleren. Wordt een auto aangehouden waarin bekenden van de politie zitten, dan moet de politie de kofferbak kunnen openen als ze het vermoeden heeft van een strafbaar feit. Ten derde zeg ik: voer naast maximumstraffen, minimumstraffen in voor illegaal wapenbezit. Word je gepakt dan krijg je ten minste de minimumstraf.'

Henk Thomas

Gewelddelicten ; Criminaliteit ; Delicten ; Recht

LOAD-DATE: May 8, 2003

December 10, 2003

Verplegend personeel sms't over **protest**

SECTION: Economie; Pg. 17

LENGTH: 190 words

Ongeveer drieduizend verpleegkundigen uit verpleeg-en verzorgingshuizen en uit de thuiszorg zijn dinsdag naar Amsterdam gekomen om actie te voeren voor een nieuwe CAO. De acties in de zorg, die al zes weken duren, hebben daarmee een landelijk karakter gekregen. Volgens Abvakabo FNV en CNV Publieke Zaak zullen de acties na vandaag niet ophouden. 'Wij gaan door met actievoeren zolang er geen nieuw bod ligt van de werkgevers', zegt vice-voorzitter Van Pijpen van Abvakabo FNV. De Landelijke Vereniging Thuiszorg wil eerst praten met de vakbonden. 'We willen zo spoedig mogelijk aan tafel', aldus onderhandelaar Klinkert van de vereniging. Volgens Arcares, de koepel van verpleeg-en verzorgingshuizen, is het niet de bedoeling dat de gesprekken in een patstelling raken. Het **protest** van de verpleegkundigen wordt bemoeilijkt doordat werknemers in de zorg op last van de rechter minimale zorg moeten garanderen tijdens de acties. Dat betekent dat alleen zondagsdiensten en korte werkonderbrekingen zijn toegestaan. Een nieuwe landelijke actie staat daarom voorlopig niet op het programma. FOTO JOOST VAN DEN BROEK - DE VOLKSKRANT

LOAD-DATE: May 19, 2004

October 6, 2004

Hackers leggen websites overheid plat uit protest

SOURCE: ANP

BYLINE: ANP

SECTION: Binnenland; Pg. 3

LENGTH: 65 words

DEN HAAG - De websites regering.nl en kabinet.nl zijn sinds maandag niet of nauwelijks bereikbaar wegens een aanval door computerkrakers. Een groep die zich de '**Ox1fe Crew**' noemt, zegt verantwoordelijk te zijn voor de actie. De aanval zou een protest zijn tegen het kabinetsbeleid. De Rijksvoorlichtingsdienst bevestigt dat sinds maandag sprake is van een 'gecoördineerde actie'.

LOAD-DATE: October 6, 2004

September 23, 2000

Politie gaat harder optreden tegen blokkades

BYLINE: VAN ONZE VERSLAGGEEFSTER

SECTION: Binnenland; Pg. 3

LENGTH: 222 words

DATELINE: AMSTERDAM

Nieuwe wegblokkades worden niet langer getolereerd. Het Korps Landelijke Politie Diensten (KLPD) deelt in het vervolg flinke boetes uit aan weggebruikers die uit **protest** het verkeer lamleggen. 'Het kan niet zo zijn dat actievoerders die het ergens niet mee eens zijn, de rijbaan afzetten', aldus een woordvoerder van de KLPD.

Daarmee komt een einde aan het gedoogbeleid van de afgelopen weken. Vrachtwagenchauffeurs blokkeerden de snelwegen uit woede over de hoge brandstofprijzen. De politie trad volgens de KLPD-woordvoerder niet op uit vrees voor escalatie.

'Er was bovendien sprake van een internationaal probleem en voor de acties bestond veel begrip onder de bevolking', aldus de KLPD-woordvoerder.

De blokkades brachten andere actievoerders op gedachten: taxichauffeurs en rijkschoolhouders versperden de wegen, de SP ging met kruiwagens de weg op uit **protest** tegen het vervoer van nucleair afval, kunstenaars blokkeerden de snelweg omdat ze het niet eens waren met de Cultuurnota.

Toen afgelopen vrijdag vier automobilisten de A 2 blokkeerden omdat ook zij compensatie willen voor de hoge benzineprijzen, greep de politie in. 'De autoweg mag geen machtsmiddel worden', aldus de politiewoordvoerder.

Demonstraties ; Wegverkeer ; Verkeer en Vervoer ; Politiek en Staat ; Binnenlandse Politieke Onrust

LOAD-DATE: May 8, 2003